МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему «**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ТАКТУ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ**»

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0113-дн
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітньо-професійної програми
«Педагогіка вищої школи» О. М. Вишнивецький

Керівник професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, професор,
д.пед.н. _____ О. В. Пономаренко

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, доцент,
к.пед.н. _____ І. В. Козич

Запоріжжя

2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Педагогіка вищої школи»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Вишнивецькому Олександру Миколайовичу

1. Тема роботи: «Формування педагогічного такту у майбутніх педагогів закладів вищої освіти у процесі магістерської підготовки»
керівник роботи Пономаренко О.В., д. пед. н., професор
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: вивчення та аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) здійснити науково-теоретичний аналіз сутності концепту «педагогічний такт»; вивчити генезис концепту «педагогічний такт»; розглянути процес формування педагогічного такту, як складової професійної підготовки; проаналізувати педагогічні умови формування педагогічного такту у процесі вивчення педагогічних дисциплін; експериментально дослідити вплив визначених умов формування педагогічного такту майбутніх педагогів.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиці «Аналіз підходів до визначення педагогічного такту»; «Рівні сформованості педагогічного такту серед студентів 1 та 2 групи», таблиця «Рівні сформованості рівня саморефлексії серед студентів 1 та 2 групи», та 3 рисунка за результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О.В.	14.12.23 р.	14.12.23 р.
Розділ 1	Пономаренко О.В.	27.01.24 р.	27.01.24 р.
Розділ 2	Пономаренко О.В.	08.04.24 р.	08.04.24 р.
Висновки	Пономаренко О.В.	27.11.24 р.	27.11.24 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Написання розділу 1	лютий-березень	виконано
4	Написання розділу 2	квітень-травень	виконано
6	Написання висновків та додатку	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи	жовтень	виконано
8	Рецензування	листопад	виконано
9	Захист	лютий	

Студент _____ Вишнивецький О. М.

Керівник роботи _____ Пономаренко О. В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Козич І. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 65 с., 35 джерел, 3 таблиці, 3 рисунка, 2 додатки.

Об’єкт дослідження. Процес професійної педагогічної підготовки майбутніх педагогів у системі вищої освіти.

Предмет дослідження. Процес формування у майбутнього педагога педагогічного такту.

Мета. Виявити умови формування педагогічного такту у майбутніх педагогів.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення літературних джерел; анкетування, педагогічні спостереження.

Теоретичне значення роботи полягає у з’ясуванні змісту поняття «педагогічний такт» як одного із компонентів педагогічної майстерності, поглибленні розуміння процесу становлення особистості; ця робота допомагає виявити сприятливі фактори та умови, за яких майбутній учитель зможе оволодіти педагогічним тактом.

Практичне значення роботи полягає в експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов формування педагогічного такту.

Галузь використання: заклади освіти.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНА ПАРАДИГМА, ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ, ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ, ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІЧНА УМОВА, ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, СУБ’ЄКТ-СУБ’ЄКТНІ ВІДНОСИНИ.

SUMMARY

Vishnevetsky O.M. Formation of pedagogical tact in future teachers of higher education institutions in the process of master's training.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of references (35 items), 3 tables, 3 figures.

The personally-oriented paradigm of education and upbringing acts as a kind of methodological imperative that meets the needs of the development and self-realization of the spiritual nature of the individual in the new socio-cultural situation. The formation of the professional training of future specialists is strengthened by the creative approach of teachers to the education of students, the orientation towards innovative pedagogical activity. In the world, changes are taking place in all spheres of life. In the process of learning at the higher level of education, one of the innovations is the use of interactive learning methods. Therefore, in order to increase the effectiveness of the educational process, it is important to reveal the essence and structure of the pedagogical tact, as well as the properties and qualities of the teacher's personality, which allow to successfully master the technology of using the tact in educational and educational work, to identify the conditions under which the pedagogical skills of the teacher grow into his professional habit of tact impact on pupils. Interactive methods make it possible to form a self-developing personality, to use individualization and differentiation as fundamental approaches to the training process in the process of training a specialist.

The purpose of the study: Identify the conditions for the formation of pedagogical tact in future teachers.

The research tasks:

1. To study the genesis of the concept of «pedagogical tact» as a pedagogical phenomenon.

2. To consider the process of formation of pedagogical tact as a component of professional training.

3. To analyze the Pedagogical conditions of the formation of the pedagogical tact in the process of studying pedagogical disciplines.

4. To experimentally investigate the influence of certain conditions on the formation of the pedagogical tact of future teachers.

Object of study. The process of professional pedagogical training of future teachers in the higher education system.

Subject of study. The process of forming a pedagogical tact in a future teacher.

The part 1 «Pedagogical tact as a pedagogical problem» represents The genesis of the concept of «pedagogical tact» as a pedagogical phenomenon. The part provides the history of the formation of the concept «pedagogical tact». The chapter also presents definitions of the concept and examines the process of formation.

The part 2 «Conditions for the formation of the pedagogical tact of future teachers in the process of professional training» dedicated to research on the pedagogical conditions for the formation of pedagogical tact. The concept of «pedagogical condition» is analyzed.

The practical significance of the work lies in the experimental verification of the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of a pedagogical tact.

Keywords: personal-oriented paradigm, pedagogical activity, pedagogical skill, pedagogical tact, pedagogical technologies, pedagogical condition, professional competence, subject-subject relationship.

ЗМІСТ

Вступ……..…….. 8
Розділ 1. Педагогічний такт як педагогічна проблема…… 12
1.1. Генезис концепту «педагогічний такт», як педагогічного явища..…….. 12
1.2. Педагогічний такт, як основа професійної діяльності…….…… 21
1.3. Формування педагогічного такту, як складової професійної підготовки……..……. 32
Розділ 2. Умови формування педагогічного такту майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки……..…….……... 40
2.1. Педагогічні умови формування педагогічного такту у процесі вивчення педагогічних дисциплін…….……..……. 40
2.2. Організація дослідно-експериментального дослідження щодо формування педагогічного такту……..…….. 50
2.3. Результати дослідження щодо формування педагогічного такту у майбутніх педагогів…….…..... 54
Висновки…….…... 58
Список використаних джерел……. 60
Додатки…….……. 63

ВСТУП

Особистісно-орієнтована парадигма навчання і виховання виступає як своєрідний методологічний імператив, що відповідає потребам розвитку та самореалізації духовного начала особистості в новій соціокультурній ситуації. При цьому ідея розвитку особистості розглядається як пріоритетний напрямок ідеології сучасної школи. Отже, особистісно-орієнтований підхід у навчанні ґрунтується на повазі до особистості, співробітництві та діалозі, ставлення до зростаючої людини як суб'єкта власного розвитку стає основоположним елементом системи педагогічної освіти, проектування якої передбачає проблемний, комплексний вплив на особистість, що враховує індивідуальні, вікові та особистісні особливості суб'єктів виховання і ґрунтується на принципах природовідповідності, гуманності, розвитку, самовизначення, індивідуальної творчої самореалізації.

Педагогічні технології, що спираються на гуманістичну парадигму, відкидають авторитаризм та нетактовність. Приниження гідності особистості, різні форми брутальності та примусу, порушення прав стають пережитком минулого і стосується педагогічного процесу у будь-якій ланці освітнього процесу. Однак у досвіді сучасного освітнього процесу, як і раніше, відбуваються ситуації, коли у взаєминах педагога та студентів проявляється неповага, образи, необ'єктивність в оцінці знань та поведінки. Тому для підвищення ефективності освітнього процесу є актуальним розкриття сутності та структури педагогічного такту, а також властивостей та якостей особистості педагога, що дозволяють успішно опановувати технології застосування такту в навчальній та виховній роботі, виявляти умови, за яких педагогічні вміння педагога переростають у його професійну звичку тактичного впливу на вихованців. Формування професійної підготовленості майбутніх спеціалістів посилюється креативним підходом викладачів до навчання студентів, орієнтованістю на інноваційну педагогічну діяльність. У світі зміни

відбуваються у всіх сферах життя. У процесі навчання на вищому рівні освіти однієї з інновацій є застосування інтерактивних методів навчання. Тому для підвищення ефективності освітнього процесу є актуальним розкриття сутності та структури педагогічного такту, а також властивостей та якостей особистості педагога, що дозволяють успішно опановувати технології застосування такту в навчальній та виховній роботі, виявляти умови, за яких педагогічні вміння педагога переростають у його професійну звичку тактичного впливу на вихованців. Інтерактивні методи дозволяють сформувати особистість, що саморозвивається, використовувати в процесі підготовки фахівця індивідуалізацію та диференціацію як основоположні підходи процесу навчання. Ці методи допомагають в умовах педагогічної взаємодії допомогти майбутньому фахівцю сформувати готовність до безперервного професійного самовдосконалення.

У наукових працях з дослідження проблем підготовки педагога у вищому навчальному закладі наголошується, що особистість вчителя формується у процесі його професійної діяльності, освоєння якої розпочинається у період навчання у вищі. Відповідно до компетентнісного підходу, професійна компетентність викладача визначається як інтегральна характеристика, що визначає його здатність на основі набутих знань та професійного досвіду вирішувати завдання, що виникають у різних ситуаціях педагогічної діяльності. Педагогічний такт – це частина професійної компетентності та сформованості психолого-педагогічної культури викладача, розвиток якої є надзвичайно актуальним для майбутніх вчителів.

Питанням сутності та структури педагогічного такту присвячені роботи І. Страхова, І. Казимирської, С. Денисенка та інших. Значний внесок у розробку теоретичних і практичних питань педагогічної моралі, вивчення рівня моральної свідомості вчителя, пошук шляхів удосконалення моральних відносин у педагогічному колективі вніс своїми працями та практичною діяльністю В. Сухомлинський, який неодноразово підкреслював, що навчання – це насамперед живі людські стосунки між педагогом і дітьми. В основі

професійної діяльності вчителя, вважав він, лежить навчально-педагогічне спілкування з учнями, їх батьками, колегами і адміністрацією школи, які разом з ним виконують функцію навчання і виховання, і саме специфіка стосунків розкриває систему вимог педагогічної етики і повніше показує її особливості.

Значний внесок у розробку теоретичних та практичних питань педагогічної моралі, вивчення рівня моральної свідомості вчителя, пошук шляхів удосконалення моральних відносин у педагогічному колективі ми знаходимо у працях Ф. Гоноболіна, М. Кузьміна, Ю. Согомонова, В. Сластьонова, І. Чорнокозова, В. Чорнокозов та інші.

Таким чином, педагогічна етика з часом виокремилася в самостійний розділ науки про мораль, вивчаючи особливості педагогічної моралі, з'ясовуючи специфіку реалізації загальних принципів моралі у сфері педагогічної праці, розкриваючи її функції, зміст принципів і етичних принципів. категорії. Важливим завданням є вивчення характеру діяльності вчителя і моральних відносин у професійному середовищі, вироблення основ педагогічного етикету, під яким розуміють сукупність певних правил спілкування, манер поведінки людей, які професійно займаються навчанням і вихованням. Вивчення педагогічної етики дає матеріал, необхідний для аналізу педагогічного процесу як системи моральних відносин між його учасниками.

Мета дослідження: виявити умови формування педагогічного такту у майбутніх педагогів.

Відповідно до сформульованої мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Вивчити генезис концепту «педагогічний такт», як педагогічного явища.

2. Розглянути процес формування педагогічного такту, як складової професійної підготовки.

3. Проаналізувати Педагогічні умови формування педагогічного такту у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

4. Експериментально дослідити вплив визначених умов формування

педагогічного такту майбутніх педагогів.

Об'єкт дослідження: процес професійної педагогічної підготовки майбутніх педагогів у системі вищої освіти.

Предмет дослідження: процес формування у майбутнього педагога педагогічного такту.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічних джерел; порівняння; узагальнення; анкетування; спостереження.

Теоретичне значення дослідження полягає у з'ясуванні змісту поняття «педагогічний такт» як одного із компонентів педагогічної майстерності, поглибленні розуміння процесу становлення особистості; ця робота допомагає виявити сприятливі фактори та умови, за яких майбутній учитель зможе оволодіти педагогічним тактом.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення процесу професійної підготовки студентів закладів вищої освіти.

РОЗДІЛ 1
ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Генезис концепту «педагогічний такт», як педагогічного явища

Історичний аналіз поняття «педагогічний такт» вказує на те, що вже в епоху Античності філософи висували вимоги до педагога, до його особистих якостей, виховної та освітньої діяльності. Дані ідеали вплинули розвиток подальших педагогічних ідей людства. Так, Сократ вважав, що з головних завдань вчителя є пробудження душевних сил учня. Філософ говорив про необхідність діалогу, метою якого є відшукання істини у слові. Його учень Платон систематизував праці філософа у систему сократових діалогів, у яких йдеться про вимоги до діалогу викладача, серед яких виділяються вміння коротко ставити питання, вислуховувати відповідь і коротко відповідати [8, с. 81]. Надалі Аристотель сформулював вимоги до промови педагога, у яких акцентував важливість стислості і ясності промови, її доречності і доцільності, і навіть доказовості [8, с. 87].

У Стародавньому Римі Марк Туллій Цицерон говорив у тому, що метою освіти є чотири чесноти: мудрість, справедливість, мужність і поміркованість. Римський педагог Марк Фабій Квінтіліан у своїх педагогічних трактатах писав про завдання вчителя прищепити любов до навчання, а серед способів взаємодії з учнем називав похвалу, включення ігор у процес здобуття знань, індивідуальний підхід до кожного учня , що спирається на якості та здібності особистості. Квінтіліан говорив про необхідність педагога бути прикладом високої моральної культури і мати педагогічні вміння [8. с. 90].

У Середньовіччі повсюдно виникли християнські школи, де глибоко вивчалося Святе Письмо. Ставлення до слова, до книг стало надзвичайно поважним. Це сприяло зростанню авторитету вчителів та в освіті пріоритет віддавався вивченню «словесних наук». Правильність мови, вміння «володіти

словом» було відображенням рівня професіоналізму вчителя. Серед вимог до промови викладача було використання природного темпу, що «спонукає студента до активного слухання та розуміння» [13, с. 90].

В епоху Відродження розповсюджувачами педагогічних ідеалів були гуманісти. Еразм Роттердамський, засновник гуманістичної педагогіки, вважав, що виховання формує особистість людини і що навчання має будуватися на основі поваги і любові між педагогом і учнем. Велику увагу у своїх працях він приділяв мовленнєвій культурі вчителя, терпимості та розумності щодо учнів. Одним з його педагогічних принципів був «Нічого надміру!» [21, с.50]. Подальший розвиток гуманістичних педагогічних ідей відбувся завдяки Яну Каменському, основоположнику дидактики. У своїй праці «Велика дидактика» він сформулював вимоги до діяльності педагога, які розцінюються як моральні принципи викладача. Ян Коменський стверджував, що «якщо вчителі будуть ставитись до учнів з любов'ю, тоді вони легко завоюють їхнє серце так, що дітям буде приємніше перебувати в школі, ніж удома» [10, с. 31].

У період Нового часу К. Ушинський підійшов до сутнісного розуміння педагогічного такту. Він трактував його як окремий випадок прояву психологічного такту і бачив у ньому «почуття міри, необхідне для успіху у здійсненні виховного впливу». К. Ушинський зазначав, що необхідно вміти виявляти чуйність, уважність до психічного стану дітей, враховувати їх індивідуальні здібності [22, с. 41]. Педагог визначав школу як місце і час здійснення освітнього та виховного процесу: «У школі повинна царювати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всі справи на жарт, ласкавість без нудотності, справедливість без прискіпливості, доброта без слабкості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумна діяльність» [22, с. 43].

У Новий час поняття педагогічного такту, його сутність, структура, методи розвитку досліджувалися низкою вчених і педагогів, що триває й до нашого часу, зокрема у межах розвитку педагогічної етики. Основні поняття педагогічної етики – мораль, моральна культура викладача, ситуація

морального вибору [7].

Дослідженню проблеми педагогічного такту у вітчизняній педагогіці присвячені роботи А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Страхова, В. Сластеніна, Ш. Амонашвілі, С. Денисенка, А. Хуторського та інших.

У працях А. Макаренка педагогічний такт – це «вибір доцільного, здорового стилю та тону діяльності колективу, що сприяє гуманізації відносин його членів, підвищенню рівня їхньої загальної культури, добровільному виконанню своїх обов'язків» [17, с. 382]. Педагог розглядав такт як творчість вихователя, яке є ситуативним і ґрунтується на оперативному аналізі обставин, що складаються, і прийнятті рішення про вибір найбільш підходящих дій з метою досягнення найкращих результатів. А. Макаренко відносив педагогічний такт до моральної поведінки вихователя, яка ґрунтується на засадах гуманності, на прогнозі наслідків запланованої дії та яка включає найбільш доцільний шлях виховання. Таку поведінку педагог розглядав як стиль повсякденної взаємодії вихователя та підопічних, на прикладі якого у вихованців виникає відчуття чуйного, справедливого ставлення до них [17, с. 383]. Значний внесок у розробку теорії розвитку педагогічного такту вніс В. Сухомлинський, який створив систему, засновану на визнанні особистості дитини вищою цінністю. Головною ідеєю його практичної та теоретичної діяльності є гуманізм, любов до дітей, яка визначає вимоги до організації навчально-виховного процесу [28, с. 51]. Саме любов вихователів та батьків до дитини, повагу до її гідності педагог-новатор вважав рушійною силою впливу такту. У концепції В. Сухомлинського виключається всяке насильство, страх, крик, пряма заборона, невміле користування владою над учнем. Педагог наголошував, що основними рисами щодо дитини до іншої людини є сердечність, тактовність, глибока повага до думок, бажань, почуттів [28. с. 52]. Він ввів поняття «педагогічний такт колективу» і показав, що «головне в технологіях такту – створення таких відносин у колективі, за яких стиль та тон життєдіяльності стають щирими, доброзичливими та діловими» [28, с. 56].

При аналізі наукової літератури, присвяченій проблемі розвитку

педагогічного такту, виявлено, що дане поняття має складну, багатокомпонентну структуру та пов'язане з професіоналізмом викладача, його ціннісно-смисловою сферою, психологічними характеристиками особистості та в даний час трактується з двох сторін: психологічної та педагогічної [1; 6; 18]. У галузі психології найбільш відомі роботи І. Страхова. Вчений розглядав такт як поєднання різних умінь і властивостей людини, які становлять його психологічну характеристику і весь моральний образ [31, с. 371]. У структурі педагогічного такту дослідник виділяв емоційно-вольові та моральні якості педагога. До вольових якостей він відносить цілеспрямованість, організованість, врівноваженість, самовладання, організаторські здібності, наполегливість без упертості, вміння послідовно добиватися точного виконання своїх вимог. Серед продуктивних психологічних станів дослідник виділяє наснагу, бадьорість, достатню жвавість, творче захоплення, емоційне піднесення. Серед моральних якостей І. Страхов відзначає розумну любов до дітей, доброзичливість, чуйність, турботу. Також вчений стверджує, що у структурі педагогічного такту важливими компонентами є спостережливість, увага, мислення, уява [31, с. 372]. Розвинене мислення дозволяє правильно інтерпретувати поведінку учнів, адекватно оцінювати знання, вміння та навички, вибирати найбільш ефективні методи навчання та виховання, стилю та тону спілкування. У цьому важливу роль прийнятті швидкого рішення за певних педагогічних ситуаціях грає інтуїція, яку впливає педагогічний досвід вчителя, вміння швидко орієнтуватися, враховуючи аналогічні випадки у минулому. Особливий акцент І. Страхов приділяє мовленнєвій культурі викладача. Переваги промови – це «ясність, точність, доступність учнів, відповідність думки і слова, виразність і вразливість мовленнєвих засобів» [3, с. 64]. Тоді як «однотонність мови, слабка її емоційність, недостатня чіткість словесного висловлювання думки ускладнює психологічний процес спілкування вчителя з учнями» [25, с.43]. До основних ознак педагогічного такту І. Страхов відносить:

- знаходження заходу у відносинах педагога та учнів у процесі

спілкування;

- природність, простота звернення без фамільярності;
- щирість тону, позбавлена будь-якої фальші;
- довіра без потурання;
- поради та рекомендації без нав'язливості;
- вимоги та навіювання без придушення самостійності вихованця;
- іронія та гумор без зневажливої глузливості;
- вимогливість без дрібної прискіпливості;
- діяльність у відносинах без дратівливості, холодності та сухості;
- твердість та послідовність у здійсненні виховних впливів без необґрунтованого скасування вимоги;
- розвиток самостійності без дріб'язкової опіки;
- швидкість та своєчасність виховного впливу без поспішності та необачних рішень;
- ведення бесіди з учнями без дидактизму та моралізування [30. с. 142].

Вчений стверджує, що при дотриманні вищезазначених принципів взаємодія з учнями буде успішною та довірчою. Виходячи з вищесказаного, можна дійти невтішного висновку, що педагогічний такт з психологічної погляду є багатокомпонентне якість особистості, у якому окремі якості властивості особистості взаємопов'язані і взаємозалежні.

Таке визначення педагогічного такту дає І. Чернокозов: «Педагогічний такт – це моральна поведінка, яка включає передбачення всіх об'єктивних наслідків вчинків і їх суб'єктивне сприйняття, вияв високої гуманності, чуйності, турботи про учня. Найкращий засіб встановлення контакту – це дружні стосунки з ним у різних ситуаціях». [35, с. 121].

Результати аналізу підходів педагогів-науковців до визначення педагогічного такту представлені у таблиці (див. табл. 1.1.).

У цьому дослідженні ми спираємося визначення, що педагогічний такт – це процес взаємодії педагога з учнями, і навіть компонент особистісної чарівності викладача, рівень його педагогічної компетентності і результат

ціннісно-смислового самовизначення у сфері педагогічної діяльності.

Таблиця 1.1 – Аналіз підходів до визначення педагогічного такту

Автор(и)	Визначення поняття
І. Казимірська	Такт педагога розглядається як процес взаємодії педагога з учнями, як і компонент особистісної чарівності вчителя, як і рівень педагогічної компетентності, професіоналізму, як і результат ціннісно-смислового самовизначення у сфері педагогічної діяльності. Його основу становить духовне багатство особистості, розуміння свого призначення у професійній діяльності».
В. Сластенин, І. Ісаєв, О. Міщенко	«Педагогічний такт входить до складу педагогічної майстерності вчителя, і одна із його професійно-особистісних якостей чи умінь».
І. Подласий	«особливого роду вміння будувати відносини з вихованцями. Педагогічний такт – це дотримання почуття міри спілкування з учнями. Такт – це концентрований вираз розуму, почуття та загальної культури вихователя. Серцевиною педагогічного такту виступає повага до особистості вихованця».
Р. Помазной, А. Дмітрієв	«У своєму прояві є виразом високосвідомої діяльності викладача, що спирається на знання психічного стану учнів, методів, що забезпечують ефективність педагогічного впливу, на вміння володіти собою, в якій би ситуації він не виявився».
С. Денісенко	«Уміння у будь-яких випадках знаходити найбільш підходящі способи роботи з учнями, спираючись на відповідні педагогічні цінності та концепції».

Аналіз літератури показав, що педагогічний такт як педагогічна категорія має складну багатокомпонентну структуру, в якій основними компонентами виступають психологічний, морально-етичний, естетичний та інструментальний. [25; 34; 35]. Наприклад, у працях Ш. Амонашвілі структура такту розглядається як оптимальне поєднання доброзичливості та вимогливості до учнів, «активне терпіння» вчителя, що не має нічого спільного з роздратуванням, управління різноманітною діяльністю вихованців, заохочення у них самостійності, надання допомоги при виникненні труднощів навчанні. Наявність даних елементів такту при особистісно-орієнтованій взаємодії вчителя з учнями спрямовує освіту в русло ідей гуманності та співробітництва,

активізації у дітей прагнення розвитку та свободи [23].

І. Казимирська, розглядаючи педагогічний такт з погляду педагогічної антропології, виділяє у його структурі дві складові: змістовну та технологічну. Змістовна складова – це «духовно-моральна характеристика особистості та її ціннісні установки у сфері професійної діяльності» [12, с. 211]. «Духовно-моральну характеристику визначає внутрішній стан людини, її свідомість, мислення, моральна сила особистості. Ціннісні настанови педагога доцільно розглядати в логіці смисложиттєвих, універсальних, партикулярних (приватних), колективістських, демократичних цінностей суспільного визнання, особистісного розвитку, урбаністичних цінностей» [12, с. 212]. Серед моральних якостей І. Казимирська наголошує на совісті як системотворчому компоненті у структурі педагогічного такту. Совість може допомогти викладачеві у прийнятті рішення як вчинити далі, не допустити використання грубих слів та зауважень, після яких буде соромно. Також педагог зазначає необхідність любові між учнем і педагогом, у своїй «любов тут розуміється як прояв соціальної відповідальності педагога за долю зростаючої особистості» [12, с. 213]. Технологічний компонент педагогічного такту становлять навички, уміння, здібності, володіння майстерністю встановлювати шанобливу взаємодію з учнями та колегами.

Також у технологічній складовій І. Казимирська виділяє культурні універсалії суспільства, які застосовуються щодо педагогічної діяльності. Серед них: культура мови; культура незгоди (визнання права мати іншу точку зору); культура мовчання (протистояння марнослів'ю); політкоректність; асертивне спілкування (уміння відкрито висловлювати свою думку, відстоювати свої права та поважати думку іншого) [12, с. 214].

При дослідженні факторів та умов, що детермінують розвиток педагогічного такту, низка вчених (Н. Бабич, М. Марисик, О. Мороз,) виділяють такі:

- соціальна зрілість викладача та широкий кругозір;
- загальна та професійна культура;

- культура толерантності;

- сила волі;

- професійна майстерність та глибина знань з предмета;

- психофізіологічні особливості особистості (наприклад, людині-холерику важче бути стриманим, ніж носію флегматичного темпераменту);

- працьовитість, толерантність, здатність керувати своїми емоціями;

- спостережливість, яка допомагає помічати емоції і настрій учнів і діяти за емоційною обстановкою, що склалася;

- розвинена духовність;

- любов та повага до людей без потурання;

- природність, простота, правдивість;

- саморефлексія та вміння оцінювати актуальність своїх установок та стереотипів [2; 19; 20].

Педагогічний такт – це професійна компетентність у межах психолого-педагогічної культури педагога. Професійна компетентність вчителя виконує низку функцій, серед яких є комунікативна та рефлексивна. Комунікативна функція виконується за допомогою встановлення довірчих та продуктивних відносин між учителем та учнями, батьками та педагогічним колективним. Рефлексивна функція «визначає розуміння педагогом фундаментальних положень власної професійної діяльності, у процесі чого відбувається осмислення та аналіз ним власних здібностей, недоглядів та перспектив» [13, с. 93]. С. Денисенко наголошує, що професійна педагогічна компетентність виявляється у наданні виховного та навчального впливу в межах функціональних обов'язків викладача. Для формування педагогічного такту педагог пропонує виховати високі моральні якості у викладачів, спонукати їх до роботи над собою і вдосконаленням своїх компетенцій, активно використовувати досвід колег, розвивати волю і самовладання [7, с. 9].

Важливим у діяльності педагога і те, який стиль викладання він використовує своєї діяльності. Від цього залежить етика педагогічного спілкування та, відповідно, педагогічний такт. Виділяють три основні стилі:

авторитарний, демократичний та ліберальний. Авторитарний стиль має на увазі погляд на учня як на об’єкт педагогічного впливу, відсутність гнучкості та гуманності, переважання таких методів впливу як наказ, загроза, догана. Ліберальний стиль характеризується невтручанням викладача у виховання, відсутністю розумної вимогливості, неорганізованістю процесу навчання. Демократичний стиль є найбільш сприятливим для навчання та відрізняється високою культурою педагогічного спілкування, дослідженням індивідуальних особливостей та здібностей учня, встановленням емоційного контакту, заохоченням самостійності, застосуванням заохочення та похвали. Наявність сформованого педагогічного такту допомагає педагогу проявити професійне чуття й у кожному даному випадку застосувати методи педагогічного впливу, відповідні ситуації [32, с. 119]. Образ викладача не може поєднуватися з невіглаством, аморальністю, нечесністю, обманом та недоброзичливістю. Педагогу доручено виховувати учнів як шляхетних, здібних, чистих та прекрасних особистостей [29, с. 3]. Таким чином, на підставі проведеного нами огляду генези «педагогічного такту» як педагогічного явища можна зробити такі висновки: 1. Встановлено, що вже з часів Античності філософи висували вимоги до педагога, його якостей та освітньої діяльності. Потім довгий час філософи, вчені, педагоги розкривали, уточнювали і заглиблювалися в саме поняття педагогічного такту, його структуру, компоненти, форми вияву та умови для його формування. Цей процес триває досі. 2. Аналіз наукової літератури показав, що педагогічний такт – це процес взаємодії педагога з учнями, а також компонент особистісної чарівності викладача, рівень його педагогічної компетентності та результат ціннісно-смислового самовизначення у сфері педагогічної діяльності. 3. Виявлено, що педагогічний такт як педагогічна категорія має складну багатокомпонентну структуру. Важливими елементами цієї структури є повага до особистості вихованців, любов до них, педагогічна майстерність, практичні вміння та навички, професійно важливі якості особистості тощо.

1.2. Педагогічний такт, як основа професійної діяльності

Професійною етикою в загальному вигляді називають кодекс поведінки, який забезпечує моральний характер тих стосунків між людьми, що виникають у зв’язку з їх професійною діяльністю. Особливістю професійної етики є тісний зв'язок із діяльністю членів конкретної групи та нерозривна єдність із загальною теорією моралі. Педагогічна етика є самостійним розділом науки про мораль і вивчає особливості педагогічної моралі, з’ясовує специфіку реалізації загальних принципів моралі у сфері педагогічної праці, розкриває її функції, специфіку змісту принципів і етичних категорій. Педагогічна етика також вивчає характер моральної діяльності вчителя та моральних відносин у професійному середовищі, розробляє основи педагогічного етикету, який являє собою сукупність певних правил спілкування, манер поведінки тощо, вироблених у педагогічному середовищі людей, які професійно займаються навчанням і вихованням. Практична діяльність педагога який завжди відповідає нормам професійної етики, що з складністю і суперечливістю педагогічної практики, тому однією з важливих завдань педагогічної етики вивчення стану морального свідомості педагога. Для цього необхідно мати досить коректні та науково обґрунтовані методи. Універсальні та найпоширеніші методи дослідження громадської думки в галузі педагогічної етики спрямовані на з'ясування ціннісних орієнтацій мотиваційної сфери особистості, оціночних суджень опитуваних. Етико-соціологічні методи дозволяють вивчити етичну ерудицію педагога, ціннісні орієнтації, моральне виховання та характер колективних відносин. Серед методів дослідження педагогічної етики можна назвати: метод «частотних словників», метод етичного практикуму, конвенційного аналізу, метод соціальної сертифікації та інші протиріччя освітнього процесу. Вивчення педагогічної етики дає матеріал, необхідний для аналізу педагогічного процесу як процесу моральних відносин між його учасниками. З’ясувати походження професійної етики означає простежити зв'язок між моральними вимогами та поділом суспільної праці та виникненням

професії. Аристотель, а потім Кант і Дюркгейм звернули увагу на ці питання багато років тому. Вони говорили про взаємозв’язок поділу суспільної праці з моральними засадами суспільства. К. Маркс і Ф. Енгельс першими дали матеріалістичне обґрунтування цих проблем [11, с. 112]. Виникнення перших професійно-етичних кодексів відноситься до періоду ремісничого поділу праці в умовах формування середньовічних цехів у XI-XII ст. Саме тоді у цехових статутах вперше було встановлено наявність низки моральних вимог щодо професії, характеру праці та співучасників праці [11, с. 115]. Однак низка професій, що мають життєве важливе значення для всіх членів суспільства, виникла ще в давнину, у зв’язку з чим такі професійно-етичні кодекси, як «Клятва Гіппократа», моральні встановлення жерців, які виконували судові функції, відомі набагато раніше. Поява професійної етики у часі передувало створення наукових етичних навчань та теорій про неї. Повсякденний досвід, необхідність регулювання взаємин людей тієї чи іншої професії призвели до усвідомлення та формалізації певних вимог професійної етики. Професійна етика, що виникла як прояв повсякденного морального свідомості, потім розвивалася з урахуванням узагальненої практики поведінки представників кожної професійної групи. Ці узагальнення містилися як і писаних і неписаних кодексах поведінки, і у формі теоретичних висновків. Таким чином, це свідчить про перехід від звичайної свідомості до теоретичної свідомості у сфері професійної моралі. Велику роль у встановленні та засвоєнні норм професійної етики відіграє громадська думка. Норми професійної моралі не відразу стають загальновизнаними, іноді це пов'язано з боротьбою думок. Зв’язок між професійною етикою і суспільною свідомістю також існує у формі традиції. Деякі думки щодо педагогічної етики висловлювали у своїх працях філософи античного суспільства. Наприклад, Демокріт говорив про необхідність узгодження навчання з природою дитини, про використання дитячої допитливості як основи навчання; про перевагу переконання над примусом; Платон сповідував ідею про необхідність підпорядкування дітей волі вихователя і постійного контролю за ними, високої оцінки слухняності і

застосування методів покарання за непокору. Аристотель вважав освіту справою загальнодержавного значення, але лише Квінтіліан першим поставив питання про педагогіку на професійному рівні – його рекомендації були узагальненням педагогічного досвіду, застерігали вчителя від використання примусу, апелювали до здорового глузду та зацікавленості дитини в процесі навчання та його результатах. У середні віки суспільство не цікавилося питаннями педагогічної етики через домінування релігії в питаннях освіти. В епоху Відродження ці питання набули нового розвитку – у працях Монтеня (звертати увагу на особисті якості наставника, враховувати «щирі нахили дитини, не вимагати беззаперечного прийняття ідей вчителя учнем), Я.А. Каменського (акцент на доброзичливому ставленні вчителя до учнів, критика формального та демонстративного) обов'язків вчителя), Дж. Локка (звертав увагу до моральні відносини вчителя і учня, виступав проти примусу і покарання, вважав значним прикладом власну поведінку вчителя). Представники французької освіти трактували завдання морального виховання формулювали вимоги до морального вигляду вчителя та висували свої етичні концепції, вважаючи освіту, науку та розум рушійною силою прогресу. На думку Ж.Ж. Руссо, вчитель повинен бути вільний від людських вад і морально стояти вище за суспільство. Й.Г. Песталоцци вважав, що щирий вчитель має вміти знаходити та розвивати позитивні особисті якості у будь-якій дитині, пропагував ідеї праці та морального виховання. Німецькі педагоги глибше конкретизували вимоги до вчителя та критикували ізольовану від суспільства освіту. Зокрема А. Дістервег сформулював чіткі вимоги до педагога. Різні види професійної етики мають свої традиції, що свідчить про існування наступності основних етичних норм, вироблених представниками тієї чи іншої професії протягом століть. Кожному виду людської діяльності (наукової, педагогічної, художньої та ін.) відповідають певні види професійної етики. Професійні види етики – це специфічні особливості професійної діяльності, які спрямовані безпосередньо на людину в певних умовах її життя та діяльності в суспільстві. Вивчення видів професійної етики показує різноманіття та багатогранність

моральних відносин. Для кожної професії певні професійні моральні норми набувають особливого значення. Професійні моральні норми – це правила, зразки та порядок внутрішньої саморегуляції особистості на основі етичних ідеалів. Основними видами професійної етики є: лікарська етика, педагогічна етика, етика вченого, актора, художника, підприємця, інженера тощо. буд. Кожен вид професійної етики визначається специфікою професійної діяльності, має свої специфічні вимоги у сфері моралі. Приміром, етика вченого передбачає, передусім, такі моральні якості, як наукова сумлінність, особиста чесність і, звісно ж, патріотизм. Судова етика вимагає чесності, справедливості, відкритості, гуманізму (навіть стосовно підсудного, коли він винний), вірності закону. Професійна етика в умовах військової служби потребує чіткого виконання обов’язку, мужності, дисципліни та відданості Батьківщині. Педагогічна етика розглядає сутність основних категорій педагогічної моралі та моральних цінностей. Моральні цінності можна назвати системою уявлень про добро і зло, справедливість і честь, які виступають як своєрідна оцінка характеру життєвих явищ, моральних чеснот і вчинків людей, поглядів, діяльності та відносин, які виділяють педагогічну етику у відносно самостійний розділ етики. До таких категорій належать професійний педагогічний обов’язок, педагогічна справедливість, педагогічна честь і педагогічний авторитет. Справедливість загалом характеризує відповідність заслуг людей їхньому суспільному визнанню, правам та обов’язкам; Педагогічна справедливість має специфічні риси, являючи собою своєрідну міру об'єктивності вчителя, рівня його моральної вихованості (доброти, принциповості, гуманності), яка проявляється у його оцінках вчинків учнів, їхнього ставлення до навчання, суспільно корисної діяльності тощо. Поняття, що виражає не тільки усвідомлення вчителем своєї значущості, а й суспільне визнання, громадська повага до його моральних достоїнств і якостей. У педагогічній професії виділяється високорозвинене усвідомлення індивідуальної честі та особистої гідності. Якщо вчитель у своїй поведінці та міжособистісних стосунках порушує вимоги, які ставляться суспільством до

ідеалу вчителя, то, відповідно, він виявляє зневагу до професійної честі та гідності. Честь вчителя – це загальна оцінка його реальних професійних заслуг, які виявляються у процесі виконання професійних обов'язків. Зрештою, педагогічний авторитет вчителя – це його моральний статус у колективі учнів та колег, це своєрідна форма дисципліни, за допомогою якої авторитетний та шановний вчитель регулює поведінку учнів, впливає на їх переконання. Педагогічний авторитет залежить від попередньої морально-етичної та психолого-педагогічної підготовки вчителя. Його рівень визначається глибиною знань, ерудицією, майстерністю, ставленням до праці і т. д. Кодекси поведінки, що забезпечують моральний характер тих взаємин між людьми, які випливають з їхньої професійної діяльності, узагальнено називаються професійною етикою. Особливістю професійної етики є її тісний зв'язок із діяльністю членів певного колективу та нерозривну єдність із загальною теорією моралі. Педагогічна етика є самостійною галуззю етичної науки та вивчає особливості педагогічної моралі, з'ясовує специфіку реалізації загальних принципів моралі у сфері педагогічної праці, розкриває її функції, специфіку змісту принципів та етичних категорій. Педагогічна етика вивчає також характер моральної діяльності вчителя та моральних відносин у професійному середовищі, розробляє основи педагогічного етикету, що є сукупністю певних правил спілкування, манер поведінки і т. д., вироблених у педагогічному середовищі людьми, які професійно займаються освітою та вихованням. Перед педагогічною етикою стоїть низка актуальних завдань (які можна розділити на теоретичні та прикладні), у тому числі дослідження методичних проблем, з'ясування структури та вивчення процесу формування моральних потреб вчителя, розробка специфіки моральних аспектів педагогічної праці, виявлення вимог до морального вигляду вчителя і т.д. Практична діяльність учителя не завжди відповідає нормам професійної етики, що зумовлено складністю та суперечливістю педагогічної практики, тому одним із важливих завдань педагогічної етики є дослідження стану моральної свідомості педагога. Для цього необхідно мати достатньо правильні та науково

обґрунтовані методи. Універсальні та найпоширеніші методи вивчення громадської думки в галузі педагогічної етики спрямовані на встановлення ціннісних орієнтацій, мотиваційної сфери особистості, оціночних суджень респондентів. Етико-соціологічні методи дозволяють досліджувати моральну ерудицію вчителя, ціннісні орієнтації, моральне виховання та характер колективних відносин. Серед методів вивчення педагогічної етики можна назвати: метод «частотних словників», метод моральної практичної підготовки, конвенталіз, метод громадської атестації та ін. Серед завдань курсу педагогічної етики – підвищення рівня морально-педагогічної підготовки вчителя та озброєння його знаннями, за допомогою яких можна ефективніше вирішувати протиріччя в освітньому процесі. Вивчення педагогічної етики дає матеріал, необхідний аналізу педагогічного процесу як процесу моральних відносин між його учасниками. Важливою складовою педагогічної майстерності та педагогічної етики є педагогічний такт – найбільш характерна професійна риса вчителя. Будь-яка професія має щось особливе, що відрізняє її від інших професій, це може виявлятись у звичках людини, її мові, зовнішньому вигляді. Своєрідність професії вчителя насамперед розкривається в його педагогічному такті. Саме слово «такт» (від латів. tactus) – форма людських відносин. Такт – необхідна умова успішного спілкування для людей. Тактовна людина намагається поводитися в колективі так, щоб ні її зовнішній вигляд, ні необережне слово не псували оточуючим настрій. В наш час багато говорять про педагогічну майстерність, основою якої, перш за все, є світогляд вчителя, його ідейні переконання. По-друге, педагогічна майстерність передбачає досконале володіння предметом вивчення, знання фактичного матеріалу. По-третє, необхідно володіти методикою навчання та виховання. Вчитель повинен уміти передавати свої знання, тобто перетворювати їх, надавати їм таку форму, щоб вони були цікаві, зрозумілі та доступні учням певного класу та певного розумового розвитку. Педагогічний такт можна вважати четвертою ознакою педагогічної майстерності [27, с. 201]. Педагогічний такт необхідний як у навчанні, так і у вихованні. Але його роль у

вихованні особлива. У нетактовного вчителя учні ще можуть чомусь навчитися, але такий вчитель нічого не доб'ється в навчанні. Моральні переконання, інтереси, смаки неможливо сформувати силою. Для цього необхідно, щоб учні любили похвалу свого вчителя. Застосування загального такту в педагогіці, у навчанні і вихованні дітей – це педагогічний такт. Для тактовної людини характерні такі риси характеру, як ввічливість, доброзичливість, інтелігентність, повага до чужої думки, врівноваженість, почуття гумору. Такими рисами повинен володіти і тактовний учитель. З учнями треба поводитися так само ввічливо й шанобливо, як і з дорослими, але навіть уважніше й обережніше. Педагогічний такт є професійною якістю вчителя. Вона є складовою педагогічної майстерності і набувається разом із педагогічною освітою та педагогічною практикою. Повага до учнів, дбайливе ставлення до їх особистості – основа педагогічного такту. Вчителю потрібен такт не тільки у стосунках з учнями, а й з їхніми батьками, з колегами, з іншими людьми взагалі. І всюди, в різних умовах, учитель виступає не тільки як тактовна людина, а й як носій педагогічної професії, що так чи інакше позначається на його поведінці. Ставлення вчителя до інших людей є невід'ємною частиною його педагогічної діяльності і певним чином, прямо чи опосередковано, впливає на стосунки з учнями, впливає на них. Правильна форма і міра дії необхідні для того, щоб вміти не тільки правильно діяти, але й не псувати добрих стосунків з людьми, не ображати їх, не грішити проти своєї професійної честі – завжди і всюди нести правду, справедливість і доброта. Немає рецептів, які допомогли б знайти міру і форму свого вчинку в кожному окремому випадку. Правильний шлях повинен підказати особистий «інстинкт». Розглянемо це на прикладі: «Учитель не правий по відношенню до учнів. Він здійснює антипедагогічний вчинок на очах у колеги. Якщо його не стримати, буде велика проблема і для вчителя, і для колективу. Що нам робити?» Моральне почуття справедливості змушує нас втручатися в те, що відбувається. Але втручання відбуватиметься на очах учнів і вплине на авторитет викладача, який, до того ж, може некоректно сприйняти допомогу й обуритися на колегу.

Ситуація складна. Мораль підказує: справедливість має бути встановлена. При цьому важливо не принизити і не образити вчителя перед учнями.

Лише такт може врятувати ситуацію в таких умовах. Потрібна така форма і міра дії, поведінки, втручання, яка б, з одного боку, допомогла припинити неправильні дії вчителя, а з іншого – не образила б його як особистість, як педагога. І тоді як би випадково доводиться втрутитися в гарячу розмову між викладачем і студентом, зробити вигляд, що конфлікту немає, вибачитися і, розрядивши ситуацію, дати студенту завдання, а викладача відволікти чимось. запитання. Таким чином можна завадити вчителю зробити щось не так. Учитель не образиться на колегу, адже все сталося ніби само собою. Мета досягнута. Небажаного наслідку – образи на товариша за непрохане втручання і підрив його авторитету – не настало. Пройде час, і за інших обставин, коли вщухнуть пристрасті, можна буде правильно оцінити те, що сталося наодинці з колегою. Вдумливий учитель буде задоволений тим, що його втримали від неправильного кроку. Можливо, він усвідомлює, що йому непомітно допомогли у важкій ситуації [32, с. 112]. Тактовний колега допоміг майже безболісно вирішити конфлікт, що виник. Він вчасно зупинив конфлікт, не допустивши його ескалації до такої міри, щоб розв’язання стало складним завданням. Такий вчинок є проявом чуйності до людей, до учнів. У стосунках між учителем і учнями дуже часто відчувається необхідність педагогічного такту, оскільки вчитель через почуття професійного обов'язку змушений реагувати на поведінку дітей, постійно її оцінювати і боротися з негативними вчинками, домагатися дисципліни, засуджувати лінь, непорядність, недбалість. І все це він повинен робити, щоб не втратити повагу учнів, зміцнити дружні стосунки з дитячим колективом. Також дуже важливо враховувати конкретні обставини, індивідуальні особливості кожного учня [32, с. 127]. Педагогічний такт необхідний для того, щоб не викликати образи і додаткового опору вимогам учителя з боку дітей, обеззброїти того, хто опирається, і, впливаючи на його совість, зробити його співучасником спільної справи. У боротьбі з лінощами і недбалістю вчитель не повинен бути нав'язливим і надокучливим.

Якщо він не впевнений у чесності та щирості учня, то не має права без достатніх підстав звинувачувати його в недоліках. Спрямовуючи вплив групи на важкого учня, вчитель не повинен водночас принижувати гідність дитини перед однолітками. Караючи учня, він не має права виявляти до нього неприязнь і ненависть. Поставивши незадовільну оцінку, не можна позбавляти учня надії на його виправлення. Дотримуючись педагогічного такту, вчитель повинен стежити за тим, щоб дії і вчинки учнів мали не тільки моральний, а й навчальний і виховний вплив, обирати таку форму поведінки, завдяки якій можна було б досягти позитивних наслідків у обох. сфери діяльності – морально-виховна. Єдність обох цих аспектів робить цілком реальними вимоги педагогічного такту. Говорячи про моральну мету, ми маємо на увазі захист учителем добрих і справедливих вчинків, нетерпимість до відхилень від моралі, боротьбу з нечесністю, індивідуалізмом, егоїзмом, лінощами та іншими негативними явищами. Звичайно, недостатньо лише засуджувати аморальність; Необхідно, щоб заходи, які вживає вчитель, сприяли усуненню недоліків, не порушуючи добрих стосунків з учнями. Боротьба з недоліками повинна носити глибоко гуманний характер. Тактовність – це не згладжування суперечностей, а їх найкраще вирішення: іноді краще захистити учня, ніж критикувати. Це сприятиме усуненню помилок і перевихованню.

Сутність і специфіка педагогічного такту пов'язані з особливою сферою його дії. Чи можна обмежитися лише тим, що педагогічний такт – це сфера стосунків між викладачем та студентами чи його слід поширити і на стосунки педагога з іншими людьми? Звичайно, відповідь не може бути однозначною. Отже, викладач має бути носієм педагогічної моралі у стосунках з усіма учасниками педагогічного процесу, адже його стосунки із іншими людьми є необхідною складовою його діяльності.

Педагогічний такт передбачає:

- повагу до студентів і вимогливість до них;
- розвиток самостійності студентів у всіх видах діяльності та керівництво їх роботою;

- увага до психічного стану студента, розумність і послідовність вимог до нього;

- довіра до студентів та систематична перевірка їхньої навчальної роботи;

- педагогічно виправдане поєднання ділового та емоційного характеру стосунків зі студентами.

Складові педагогічного такту: психолого-педагогічна грамотність; педагогічна винахідливість; ініціативність і розуміння дій; довіра і повага; спостережливість і уважність; здатність передбачати; витривалість і самовладання; педагогічна винахідливість; емоційна культура; вимогливість і доброзичливість; чуйність і милосердя; здатність все бачити, але не все «помічати». Складові представлені на рисунку 1.1.

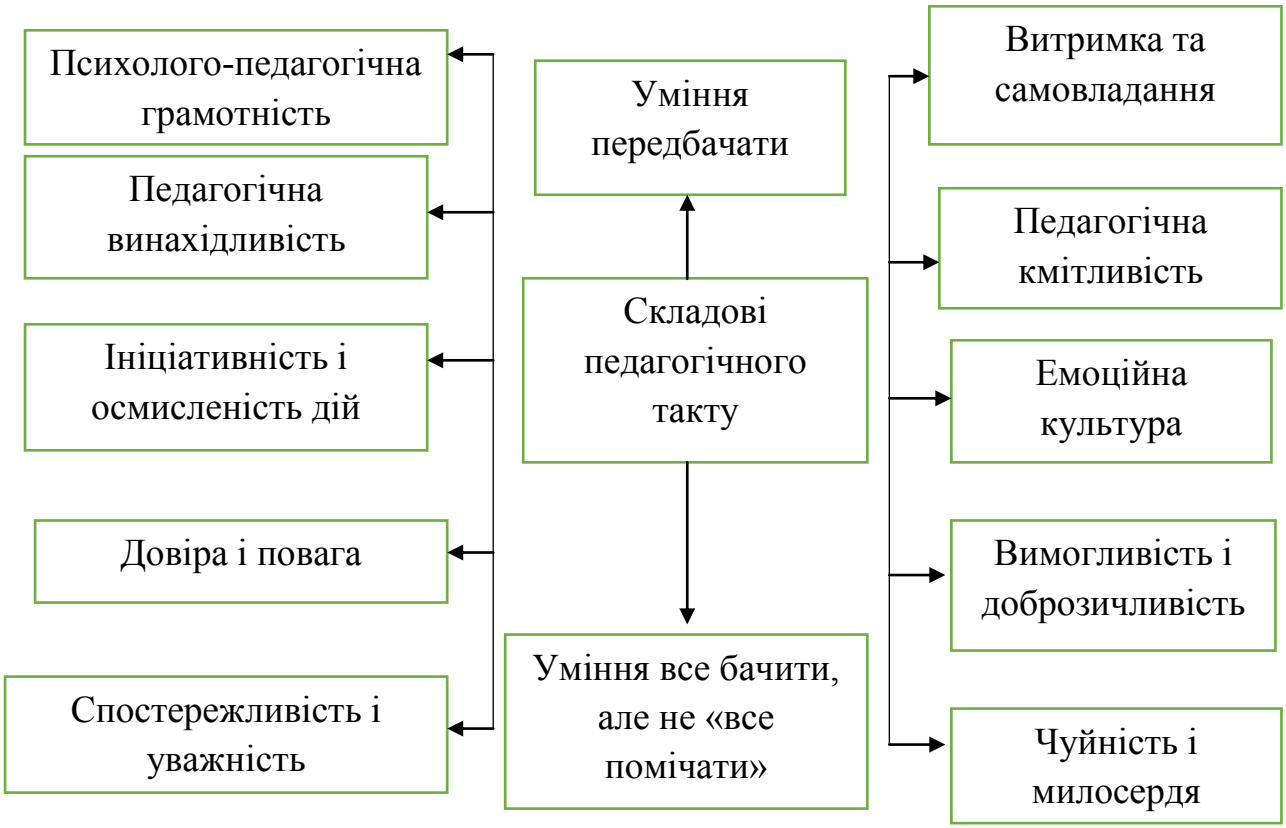

Рисунок 1.1. – Складові педагогічного такту

Педагогічний такт, як форма взаємовідносин з учнями, визначається багатьма сторонами особистості вчителя, його світоглядними переконаннями, культурою поведінки, загальною і спеціальною підготовкою, запасом

відповідних умінь і навичок. Оволодіти педагогічним тактом неможливо без оволодіння педагогічною майстерністю взагалі. Педагогічний такт не застосовується шляхом запам'ятовування, запам'ятовування і навчання. Це наслідок творчості вчителя, показник гнучкості його розуму.

Можна виокремити та виділити індивідуальні психолого-педагогічні умови, які сприяють розвитку педагогічного такту у кожного вчителя, незалежно від його індивідуальних особливостей.

Спостереження. Це одна з найважливіших професійних рис педагога. Він потребує спостереження так само, як письменник чи актор. Це робить вчителя власником думок учнів. Спостережливий учитель може глибоко заглянути у внутрішній світ учнів, зрозуміти їх стан, виділити індивідуальні особливості. Усе це дає йому можливість «підібрати ключ до серця» учнів, донести до них свої почуття та думки так, щоб учні сприйняли їх як власні і переживання.

Увага. Відомо, що учні чутливі до того, як до них ставиться вчитель, особливо коли вони його люблять і поважають. Образити їх можна не тільки криком, незаслуженою доганою, несправедливою оцінкою тощо, а й простою неувагою до них, небажанням їх вислухати, зважити на їхні прохання, навіть підійти до них чи кинути в їх бік погляд. Незалежно від того, в якій формі проявляється неповага до учнів, це завжди негативно позначається на їхніх стосунках з учителем.

Довіра. Педагогічний такт припускає, що вчитель повністю впевнений у внутрішніх силах учнів. Кожен з них, незалежно від здібностей, має бути впевненим, що успіх у навчанні залежить лише від його бажання та старання. На думку А. Макаренка, до учнів і в навчанні, і у вихованні слід підходити з оптимістичною гіпотезою, навіть із ризиком зробити помилку.

Справедливість. Справедливому вчителю учні можуть пробачити деяку його формальність, сухість і навіть грубість. А якщо справедливий учитель ще й тактовний, веселий, доброзичливий, його авторитет серед учнів величезний.

Стриманість і самоконтроль. Для педагогічного такту вчителя велике, а часом навіть вирішальне значення мають такі вольові якості, як стриманість і

самовладання. Звичайно, це не означає, що вчитель повинен завжди, що б не трапилося, бути якимось незворушним, абсолютно спокійним. Він іноді може «спалахнути», «вибухнути», як сказав А. Макаренко казав, але він завжди повинен контролювати свої «випади». У стані, близькому до афекту, а особливо до афекту, прийняти рішення дуже важко. Разом із втратою стриманості та самовладання вчитель часто втрачає авторитет серед учнів і навіть право на свою професію [35, с. 147].

1.3. Формування педагогічного такту, як складової професійної підготовки

Процес формування комунікативної культури існує в рамках педагогічного процесу, який визначається як «реалізація мети навчання і виховання в умовах систем, у яких відбувається взаємодія вчителя і тих, хто навчається (суб'єкт) освіти». організовано» [15, с. 44]. Серед елементів педагогічного процесу виділяють: його мету, зміст, форми і методи навчання, а також його результати. Це дозволяє розглянути процес формування комунікативної культури через опис її елементів, її компонентів. Проте аналіз останніх досліджень з цього питання показує, що єдиного підходу до опису цього процесу не існує. Так, Г. Аксьонова вказує на ознаки професійної підготовки, характеризуючи її як процес, характерними рисами якого є цілісність, диференційованість, поетапність організації. Навчання, як і будь-яка діяльність, має програмну мету. Серед цілей навчання як діяльності, що розкривається на різних рівнях, виділяють: розвиток мотиваційної готовності; змістовне наповнення навчання (визначається його тематикою); розвиток навичок. Автор робить висновок, що «готовність до будь-якої діяльності поєднує в собі переконання, погляди, установки, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, уміння, навички, установку особистості на певну поведінку» [5, с. 132]. Так, у готовності як результат навчання, відображаючи

його структуру, акцент робиться на мотиваційному компоненті (переконання, погляди, установки, мотиви, установки на певну поведінку); особистісні (почуття, вольові та інтелектуальні якості); предметні (знання); процесуальні (вміння та навички). Л. Жеребятєва, спираючись на теорії В. Ільїна та Г. Садчикової, визначає готовність педагога до професійної діяльності як поєднання спонукального (мотиваційного) та виконавського (процесуального) компонентів. Виходячи з цього, автор пропонує здійснювати підготовку вчителів за напрямами мотиваційно-ціннісного формування, що передбачає розуміння соціальної значущості предмета; зміст, визначений автором як компетентність; операційна – володіння технологією діяльності; особистісно - наукове мислення. Л. Нечаєва у своїй роботі, торкаючись проблеми становлення фахівця-професіонала, вважає, що цей процес слід розглядати як «систему інтегральних змінних, до яких належать професійно-педагогічна спрямованість особистості, її теоретична оснащеність, а також професійно-педагогічна спрямованість особистості. а також наявність професійно значущих навичок, необхідних для спільної діяльності» [16, с. 102]. Отже, сутність навчального процесу визначається як стан особистості, у структурі якого виділяються її спрямованість, теоретичні знання та професійно значущі вміння. Що стосується логіки експериментальної роботи автора, то вона включає опис засобів, які формують стан особистості професіонала. Тут виділяють три етапи навчання: перший етап включає актуалізацію ставлення у формі лекцій, міжособистісних стосунків; другий етап – формування навичок у формі навчання; III етап – закріплення навичок у формі педагогічної практики, введення студентів у професійне середовище спілкування. В іншій роботі сутність навчального процесу визначається через поняття системи. Характеризується єдністю змісту, форм і методів, що утворюють систему навчання. З точки зору функціонування цієї системи визначальним є співвідношення мотивів педагогічної діяльності, особистісних якостей, знань і педагогічної майстерності. Тут, з точки зору умов організації навчання, виділяють чотири етапи:

- досягнення готовності через формування мотивів, особистісних якостей, умінь;

- взаємозв’язок різних видів підготовки (психолого-педагогічної);

- професійна самоосвіта;

- поетапне формування системи педагогічної майстерності.

Структура системи навчання складається з мотиваційно-особистісного (мотиви та особистісні якості), змістового (знання) та діяльнісного (уміння) компонентів. Це означає, що система працює однаково, поки всі її компоненти не будуть вирівняні. Процес, спрямований на формування навичок педагогічного спілкування, з точки зору його організації А. Акімова розглядає як «систему взаємодоповнюючих методів і прийомів (практикуми, консультації, педагогічні ігри, розбір педагогічних ситуацій, навчання професійно-педагогічного спілкування) [14, с. 446]. У руслі діяльнісного підходу Л. Макарська розглядає навчання як «цілісний процес, який полягає у формуванні мотивації до педагогічної діяльності теоретичних знань, практичних умінь і особистісних якостей, зафіксованих у свідомості та поведінці. зміст, підготовка представлена комплексом педагогічних дій на особистість учня з метою формування структурних компонентів і особливостей, що їх характеризують» [23]. Відповідно до цього автор виділяє основні напрями навчання: розвиток професійної самосвідомості та самосвідомості (тобто розвиток позитивної мотивації, розширення знань); формування педагогічних навичок; стимул до адекватної оцінки та самооцінки свого вигляду та поведінки. Узагальнюючи вищевикладене, можна сказати, що у більшості досліджень підготовка фахівця сприймається як процес, метою якого є професійна готовність фахівця. Крім мети у процесі підготовки аналізуються: структура, її творча активність, етапи та форми організації, принципи та методи підготовки. Щодо деяких досліджень процесу, то щодо проблем професійно-педагогічного становлення трапляються спроби замінити поняття «Процес підготовки» на поняття «Готовність до педагогічного процесу». На наш погляд, ці підходи можуть бути виправдані лише в частині

структур навчання, оскільки готовність до педагогічної професії відображає всі компоненти процесу навчання. Загалом готовність до педагогічного процесу можна розглядати з двох сторін: з одного боку як стійку характеристику особистості; з іншого – як стан. Тому результатом процесу підготовки є готовність як стала характеристика особистості. Особливість готовності полягає в тому, що вона виявляється і формується у процесі діяльності та є її невід'ємною частиною. Тому, на наш погляд, ототожнення підготовки як процесу та готовності, як його результату та структурного компонента, не зовсім правомірне. Сучасний напрямок психолого-педагогічних досліджень у галузі підготовки педагога до діяльності орієнтовано на закон, згідно з яким успішність цієї діяльності передбачає відповідність психологічної структури людини, яка здійснює цю діяльність, психологічної структури самої діяльності. Ця закономірність свідчить у тому, що професійна підготовка має бути орієнтована модель особистості майбутнього фахівця, яка відбиває структуру своєї діяльності, а процес навчання має відбивати специфіку майбутньої професійної діяльності. Комунікативна діяльність, як і будь-яка інша, у призмі особистісного підходу відображається у мотиваційній сфері суб'єкта, змісті комунікативної діяльності та вміннях, що дозволяють цю діяльність здійснювати. Підготовка включає у собі як діяльність педагога і учня, формують процес навчання, а й самостійну діяльність суб'єкта, самонавчання, засвоєння суб'єктом досвіду через аналіз, розуміння і перетворення сфери діяльності, до якої він включений. Таким чином, на кожному етапі підготовки виділяється переважний вид діяльності, який необхідно активізувати. Мотиваційний аспект процесу навчання формується в результаті цілеспрямованого навчання, успішність якого багато в чому залежить від стану особистості, її мотивів та бажання самого суб'єкта. Змістовний аспект формується в результаті навчання і являє собою діяльність із засвоєння та передачі системи знань. Практичний аспект реалізується як у процесі навчання, так і в індивідуальній творчій діяльності суб'єкта. При цьому самостійна творча діяльність суб'єкта будується на основі сформованих мотивів, системи

необхідних знань, наявності практичних навичок і передбачає діяльність, засновану на творчій самореалізації в комунікативній діяльності. Підготовка (у контексті нашого дослідження) спрямована на досягнення комунікативної культури педагога-професіонала, у структурі якої виділяємо мотиваційну, ціннісну, змістову та практичну складові.

На нашу думку, мети навчання можна досягти, якщо вирішити низку завдань:

- перший – це формування мотиваційно-ціннісного ставлення до спілкування взагалі та його структурних форм зокрема;

- другий – формування системи знань про спілкування взагалі та його культурні форми зокрема;

- третій – розвиток комунікативних умінь і навичок. Вирішити ці проблеми можна лише за умови цілеспрямованого впливу на всі сфери особистості (мотиваційну, інтелектуальну, поведінкову).

Отже, процес підготовки студентів ВНЗ до формування комунікативної культури ми розглядаємо як процес, результатом якого є підвищення комунікативної культури майбутніх спеціалістів. Серед особливостей, що характеризують педагогічний процес, домінує процес формування комунікативної культури студентів. Серед них можна виділити: диференціацію; доцільність; поетапність і послідовність. Формування комунікативної культури учнів є однією з головних умов навчально-виховного процесу. Виходячи з того, що комунікативна культура характеризує якість комунікативної діяльності, приділяємо цьому процесу особливу увагу в системі педагогічного розвитку фахівця. Підготовка до професійної діяльності передбачає формування структурних компонентів комунікативної культури в різних аспектах: мотиваційно-ціннісному, змістовно-практичному. Поетапна організація навчання передбачає постановку цілей на кожному етапі навчання. У формуванні комунікативної культури студентів природно виділити такі три етапи.

І етап (підготовчий). Його основна мета – формування ціннісного

ставлення до спілкування та його культурних форм. Здійснюється в рамках викладання циклу психолого-педагогічних дисциплін. Основним прийомом є введення суттєвої інформації про спілкування у зміст традиційних предметів психолого-педагогічного циклу.

II етап (теоретична підготовка). Основна мета – формування системи знань про комунікацію, комунікативну діяльність та комунікативну культуру, що може бути досягнуто шляхом введення окремих тем у традиційні курси, розробки спеціальних, варіативних та факультативних курсів. Найбільш перспективним є виділення «куща» дисциплін, які забезпечують інтенсивну комунікативну підготовку студентів, наприклад, «Методика виховної роботи», «Основи педагогічної майстерності», «Культура мови», «Основи комунікативної культури» та інші. Основними формами є лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття. Серед неаудиторних форм – самостійна робота студентів під керівництвом викладача з підготовки звітів та написання рефератів та курсових робіт.

III етап (практичне навчання). Основна мета – розвиток та закріплення комунікативних навичок у спеціально організованій професійно-педагогічній практиці. Під час цієї практики основна увага приділяється комунікативній діяльності викладача. Використовуються практичні методи: спостереження та аналіз комунікативної діяльності, вправи та тренування, інструктажі, організація комунікативної діяльності студента в різних ситуаціях. Кожен етап навчання базується на досягненні попереднього. Тому для реалізації виховних завдань необхідна послідовна зміна етапів у рамках цілісного педагогічного процесу.

Удосконалюється комунікативна культура студента у професійній діяльності, яка передбачає використання набутих знань. Це можливо лише за умови, що комунікативна культура стане значущою якістю особистості, є одним із критеріїв оцінки та системою вимог до вчителя-спеціаліста.

Процес підготовки передбачає використання різноманітних форм і методів, спрямованих на досягнення мети на кожному етапі. Лекційні заняття

на I та II етапах відрізняються за змістом. На першому етапі підготовки до лекційних курсів вводиться інформація про важливість і цінність спілкування. Ця інформація може проілюструвати або пояснити основні педагогічні категорії та поняття.

На лекціях ставляться проблемні питання, що підвищують значущість комунікативної культури. На семінарах обговорюються питання, які потребують глибокого теоретичного розуміння. Побудовані таким чином навчальні заняття сприяють прояву самостійності студентів у вивченні окремих теоретичних питань.

Лабораторні та практичні заняття вирішують завдання ознайомлення з системою технологічних знань. На цих заняттях формуються початкові навички, студенти знайомляться з принципами аналізу різних проявів комунікативної культури і в різних ситуаціях, а також з основними принципами аналізу елементів комунікативної культури. Заняття дозволяють розвивати та закріплювати навички соціального спілкування.

Комунікативна підготовка включається як в лабораторно-практичні заняття, так і в педагогічну практику. Його основна мета – покращити та відкоригувати спілкування під час практики. Тренінг спрямований на закріплення навичок спілкування та поведінки в ситуаціях, які реально виникають під час практики (перший контакт, знайомство з групою, викладачем, поведінка в конфліктній ситуації, організація діяльності тощо). Практика студентів – це професійна діяльність під час практики. Основна увага приділяється комунікативній діяльності вчителя. Студентів заохочують до самоаналізу та вдосконалення цієї діяльності. Основними методами у процесі формування комунікативної культури учнів є: бесіда, спостереження, бесіди, моделювання ситуацій, розв’язування задач, вправи, рольові ігри, тестування тощо.

Мотиваційно-ціннісний аспект передбачає формування ціннісного ставлення до спілкування та його культурних форм. Ця ознака формується на кожному з виявлених етапів. Але на кожному з цих етапів формування

ціннісного ставлення до спілкування набуває різного статусу. Наприклад, формування ціннісного ставлення на першому етапі є основною метою; на другому – провідна мета – формування системи знань комунікативної культури; Що стосується мети третього етапу, то тут важливим є розвиток навичок соціальної комунікації.

Таким чином, розглянуті нами аспекти формування педагогічного такту (мотиваційний, ціннісний, змістовий, практичний) дозволяють розглядати цей процес як умову досягнення основних цілей.

РОЗДІЛ 2
УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ТАКТУ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Педагогічні умови формування педагогічного такту у процесі вивчення педагогічних дисциплін

Вивчення науково-педагогічних джерел з проблеми дослідження показало, що для реалізації процесу формування педагогічного такту студентів в процесі професійної підготовки у закладі вищої освіти необхідно створити певні педагогічні умови.

Для цього, перш за все, розглянемо науково-педагогічний зміст терміну «умова». Академічний тлумачний словник української мови пропонує кілька його значень: необхідна обставина, яка дає змогу щось зробити, сприяє чомусь; обставини, особливості дійсності, за яких щось відбувається; правила, встановлені в певній сфері життя, діяльності, які забезпечують нормальне функціонування чого-небудь; сукупність положень, закладених в основу [1]. У філософії категорія «умова» відображає універсальні взаємозв'язки речі та факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять від можливості до дійсності. Особливість умови полягає в тому, що без діяльності людини вона не може породити нову реальність, а лише створює можливість нової речі як зумовленої. Отже, умови, не визначаючи сутності речі, впливають на спосіб її існування. Активним фактором цього впливу є людина як суб'єкт діяльності.

Як зазначив А. Літвин, психолого-педагогічні дослідження базуються, як правило, не лише на філософському тлумаченні категорії «стан», а й на психологічному розумінні умов як причин, факторів, засобів, під впливом яких розвиток особистість виникає [15, с. 44], до яких відносяться мотиви, спрямованість особистості, її інтереси та схильності, доступ до культурних

цінностей, соціального середовища, організація навчального та професійного середовища тощо. Характерною рисою розвитку особистості, на думку С. Рубінштейна, є її залежність від зовнішніх (об’єктивних) і внутрішніх (суб’єктивних) умов. Зовнішні умови – це обставини, які визначають кінцевий результат опосередковано, через внутрішні причини, пов'язані з характером особистості [15, с. 46]. Процес розвитку особистості ніколи не припиняється, як і прагнення до ідеалу не гарантує його досягнення, оскільки сам ідеал і середовище, в якому відбувається розвиток, змінюються з часом, з переоцінкою цінностей і психологічних установок. Розвиток комунікативної культури особистості потребує зусиль як тих, хто впроваджує відповідні заходи, так і тих, хто прагне розвинути в собі ці якості, а також відповідних соціальних, матеріальних, історичних та інших умов [11, с. 137].

Поняття «педагогічна умова» трактується В. Полонським як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх обставин, що впливають на фізичний, моральний і психічний розвиток людини, її поведінку, виховання та формування особистості [15, с. 52]. За визначенням І. Зязюна, педагогічні умови – це результат цілеспрямованого відбору і застосування елементів, змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей [11, с. 127]. Під поняттям «педагогічні умови» в науково-педагогічних дослідженнях розуміють різноманітні проблеми навчально-виховного процесу, які можна вирішити за умови забезпечення конкретних умов. Як правило, їх обґрунтування співвідноситься із суб’єктивним відображенням компонентів педагогічного процесу в інтерпретації дослідника [11, с. 131]. Широке коло дослідницьких проблем (підвищення ефективності виховання, організація навчально-виховного процесу, формування особистості та ін.) зумовлює багатоаспектність підходів до цього поняття, але одностайного визначення педагогічних умов немає.

На думку В. Манько, педагогічні умови – це взаємопов’язана сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечує високу ефективність навчально-виховного процесу та відповідає

психолого-педагогічним критеріям оптимальності [7, с. 9].

А. Семенова під педагогічними умовами розуміє обставини, від яких залежить і відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, опосередкований діяльністю окремої людини або групи людей [24, с. 312].

Таким чином, ми вважаємо, що педагогічні умови – це фактори, що впливають на процес досягнення мети, та обставини, що сприяють розвитку навчально-виховного процесу.

У нашому дослідженні ми спиралися на те, що першою та основною умовою ефективності процесу формування педагогічного такту є суб'єктивація процесу вивчення педагогічних дисциплін, яка характеризується «створенням умов, за яких студент перебуває в стані практичного перетворюючого ставлення до тієї реальності, яку досліджує педагогічна теорія, практичної діяльності, яку удосконалює освітня практика» [15; 16; 24]. Така суб'єктивація націлює викладача на особистісно-орієнтований підхід до учнів, облік їх індивідуальних здібностей та стратегій вирішення поставлених завдань. Як другий педагогічний умови ефективності процесу формування педагогічного такту ми висуваємо створення постійної інтерактивної середовища у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Природа інтерактивного навчання така, щоб вона повинна застосовуватися у всіх компонентах навчання і протягом усього навчального заняття, так і протягом усіх занять з навчальної дисципліни. Організація інтерактивної роботи учнів лише одному чи кількох заняттях мінімально продуктивна і реалізує весь потенціал інтерактивної діяльності учнів [4, с. 142]. Третьою педагогічною умовою ефективності процесу формування педагогічного такту є саморефлексія учнів у просторі психолого-педагогічної культури. Ця рефлексія є результатом навчання розуміння людини самої себе. Розуміння себе дає імпульс розвитку індивідуальності, особистісних якостей, збагачення духовного життя індивіда. За Б. Ананьєва, ядром навчально-дослідницької діяльності є самосвідомість особистості [20]. При активації самосвідомості відбувається розширення знань про себе, про своє

ставлення до світу та людей, про свою індивідуальність та здібності. Одним з варіантів структури самосвідомості є уявлення про нього як про єдність трьох компонентів: пізнавальне (Я-розуміння), емоційно-ціннісне (Я-ставлення) і дієво-вольове (Я-поведінка). У нашому дослідженні процес вивчення педагогічних дисциплін було організовано з метою стимулювання розвитку самосвідомості майбутніх учителів. У пізнавальній підструктурі робився акцент на усвідомленні студентами себе у просторі елітарної педагогічної культури. В емоційно-ціннісній підструктурі приділялося увагу розвитку самоповаги, інтересу до особистості, почуття власної гідності, взаємного ставлення друг до друга. Розвиток дієво-вольової підсистеми ініціювався постійною практикою переживання задоволеності чи незадоволеності собою як причиною успіхів чи невдач у навчально-дослідницькій діяльності. Як зазначає І. Казимирська, реальний прояв професійного такту викладача – це збереження та покращення психоемоційного та соціально-морального здоров'я учасників освітнього процесу [12, с. 219]. Психоемоційне здоров'я характеризується збалансованим станом уваги, мислення, пам'яті та здатністю до емоційної саморегуляції. Соціально-моральне здоров'я проявляється у ціннісних орієнтаціях особистості, мотивах поведінки, соціальної активності, вмінні поважати думку та працю інших. Перелічені складові здоров'я особистості були у фокусі нашої уваги під час проведення педагогічного експерименту. У науковій літературі серед практичних прийомів використання педагогічного такту викладачем у своїй діяльності рекомендується використовувати такі:

- «поважати індивідуальність кожного учня, розуміти кожного, створювати умови для самоствердження його в очах однолітків, підтримувати розвиток позитивних рис особистості;

- викладачеві необхідно дбати про сприятливу самопрезентацію: показати учням силу своєї особистості, захоплення, вмілість, широту ерудиції, не виставляючи своїх переваг;

- викладачеві слід розвивати спостережливість, педагогічну уяву, вміння розуміти емоційний стан, експресію поведінки, правильно її тлумачити;

- збільшувати мовленнєву діяльність учнів за рахунок зменшення мовленнєвої діяльності викладача, зменшення непродуктивного мовчання, збільшення кількості контактів (запитань-відповідей);

- навіть за незначних успіхів учнів слід бути щедрим на похвалу. Хвалити краще в присутності колективу, а ганити краще наодинці;

- у спілкуванні з учнями пам'ятати про підтримку авторитету колег по роботі» [2, с. 174].

Педагогічний такт як форма взаємовідносин з учнями визначається багатьма сторонами особистості вчителя, його світоглядними переконаннями, культурою поведінки, знанням самого себе, загальною і спеціальною підготовкою, запасом відповідних умінь і навичок. Він може мати різні форми та прояви у різних вчителів. Це буде залежати від вікових особливостей вчителя, особливостей його темпераменту, характеру, переваг і т. д. Педагогічний такт кожного окремого вчителя індивідуальний. Конкретне математичне завдання вирішується одним методом, іноді – кількома, а конкретний конфлікт із учнями можна вирішити багатьма способами. Педагогічний такт кожного вчителя не включений у певні схеми та формули, придатні для вирішення цілого ряду подібних випадків. Поведінка вчителя з учнями багато в чому залежить від його вміння орієнтуватися у конкретній ситуації, виділяти в ній те особливе, чого не було в інших ситуаціях. Не менш важливим є і вміння вчителя передбачати можливу реакцію учнів на поведінку в конкретному випадку, а реакція учнів багато в чому залежить від тих відносин, які вже склалися між ними та викладачем.

На основі цього дослідження майбутні вихователі повинні самовдосконалюватися, а саме: спостережливість до учнів, уважність до них, довірливість, справедливість, витримка, самовладання тощо.

Спостереження. Це одна з найважливіших професійних якостей а викладач. Спостережливість потрібна йому так само, як і письменнику чи людині актор. Це робить вчителя власником думок учнів. Спостережливий вчитель може глибоко заглянути у внутрішній світ своїх учнів, зрозуміти їх

духовний стан, висвітлити їх особистісні характеристики.

Уважність. Відомо, що учні чутливі до того, як до них ставиться вчитель, особливо коли його люблять і поважають. їх можна ображати ні тільки крик, незаслужена догана, несправедлива оцінка і т. ін., а й просто неувага до них, небажання їх слухати, розглядати їхні прохання, навіть підійти до них або поглянути в їх бік. Відомо, що деякі з них є навмисними порушувати дисципліну лише для того, щоб привернути увагу вчителя. У якій би формі не проявлялася неуважність до учнів, вона завжди є негативно впливає на їхні стосунки з викладачем.

Довіра. Педагогічний такт вимагає наявності у вчителя повної впевненості у внутрішній силі учнів. Кожен з них незалежно від здібностей має бути впевненим, що успіх у навчанні залежить лише від його бажання та старання. До учнів слід підходити і в навчанні, і у вихованні, за висловом А. Макаренка, з оптимістичною гіпотезою, навіть із ризиком помилитися [17, с. 383].

Діти ще не вміють правильно оцінювати власні можливості. Вони навчаються самі за оцінками дорослих, зокрема, за оцінками вчителів, яких вони довіряють більше, ніж собі. Тому вчитель має бути дуже уважним оцінюючи свої здібності. Звичайно, не слід перебільшувати здібності учнів, але применшувати їх особливо не рекомендується.

Для досвідчених викладачів довіра до учнів є одним із найважливіших засобів заохочення їх до праці. Тактовний учитель утримується навіть від натяку на це він не вірить у сили жодного з учнів. Будь-яка робота без віри в її успіх стає важкий тягар для його виконавця. Воно ніколи не може бути повним і ефективним.

Досвідчені педагоги, щоб уселити чи підтримати в окремих учнів віру в свої сили, вдаються до прийому деякого навмисного перебільшення їх перших успіхів. Використовуючи різні методи, непомітні учням, вони створюють ситуацію, в якій учні відчувають реальність своїх зусиль, відчувають радість від успіхів.

Справедливість. На запитання, які риси вони найбільше цінують у своїх улюблених вчителях, учні найчастіше відповідають на справедливість. Учні можуть пробачити справедливого вчителя і деяких його офіційність, сухість і навіть грубість. А якщо вчитель просто і тактовний, веселий, доброзичливий, має величезний авторитет у школі. вчитель повинен бути не тільки справедливим до учнів, а й уміти показати їм своє справедливості, переконати їх у цьому. Несправедливість учителя до учнів може виявитись у непослідовності чи непостійності у вимогах і в оцінних судженнях. Про вчителя, який непослідовний у своїх вимогах, учні не без підстав говорять: «Він сам не знає, чого хоче», «Він уже забув, про що вчора говорив», «Почуємо, що він завтра скаже» і т. п.

Витривалість і самоконтроль. Бо педагогічний такт учителя великий, і іноді такі вольові риси, як витривалість і зібраність. Звичайно, це не означає, що вчитель повинен завжди, незважаючи ні на що не бувало, бути якось незворушним, абсолютно спокійним.

Моральна творчість педагога включає низку компонентів, а саме: розуміння унікальних обставин ситуації та умов її виникнення, врахування попереднього досвіду та аналіз протиріч у ситуації, потреба обрати найкращий вид дій, що в цих умовах учитель може діяти відповідно до норми. Тому необхідно аналізувати результат дії до того, як він фактично буде отриманий. А оскільки ці моменти можуть бути нескінченно різноманітними в різних ситуаціях, то моральний вчинок педагога завжди виступає як акт його творчого морального мислення.

В. Чернокозова та І. Чернокозов визначають такт як форму поведінки, коли людина йде на моральний компроміс, але в ім’я високих моральних цілей. Це пом’якшення, свідоме ослаблення однієї моральної вимоги лояльності до інших. Тактовна людина не попереджає труднощів, а вміє бачити короткий шлях до мети, яка завжди пряма. Тактичність – моральна вимога до кожної людини, особливо до соціального педагога, поведінка якого визначає напрямок розвитку особистості. Педагогічний такт – професійна якість соціального

педагога, частина його майстерності. Педагогічний такт виявляється у виваженій поведінці соціального педагога (стриманість, самовладання, безпосередність у спілкуванні). Вона передбачає довіру до учня, підхід до нього, як казав А. Макаренко, з «оптимістичною гіпотезою», навіть із ризиком помилитися. Довіра соціального педагога – найкращий стимул для роботи учнів. Але довіра справжня, якщо вона виявляється і підтримується конкретними діями, якщо вона поєднується з розумним контролем і зацікавленістю соціального педагога в розвитку вихованців.

Педагогічний такт передбачає гнучкість поведінки вчителя – тактику, тому що він виступає в різних ролях. Безпосередність, щирість, відкритість особливо необхідна в індивідуальній бесіді, довірливе спілкування – у вільний вечірній час. Різні форми спілкування: зустрічі, дебати, дозвілля – вимагають від викладача специфіки стилю спілкування, зміни його тональності. Вибір тактики пов’язаний з умінням використовувати рольові позиції. За словами А. Добровича, їх чотири:

1) У позиції «прибудування зверху» соціальний педагог демонструє незалежність, рішення взяти відповідальність на себе. Ця позиція має назву позиції Батька, але вона не може бути єдиною, тому що передбачає діалогову взаємодію лише у випадку, коли вихованець знаходиться у позиції Дитини;

2) У «побудуванні знизу» виникає залежна та невпевнена у собі особистість соціального педагога. Це позиція Дитини, що неодмінно гальмує розвиток особи, або приводить до конфліктного спілкування;

3) У позиції «побудування поряд» висловлюється коректність та стриманість поведінки, уміння рахуватися з ситуацією, розуміти інтереси інших та розподіляти відповідальність між собою, соціальним педагогом та вихованцями. Це позиція Дорослого. Звичайною позицією соціального педагога є позиція співробітника Дорослого, яка передбачає діловий рівень спілкування. Вона проектує у вихованців рівноправного партнера у взаємодії, створює довірливу атмосферу.

4) Позиція «Не участі».

Педагогічний такт виховується, набувається разом із майстерністю. він – результат духовної зрілості педагога, великої роботи над собою.

Щоб бути тактовним, соціальному педагогу недостатньо знати вимоги педагогічної моралі, такту і бути переконаним у їхній доцільності. Він повинен мати також такі морально-психологічні якості, які допомогли б йому якнайкраще реалізувати вимоги моралі в житті:

- спостережливість та уважність, уміння бачити моральний бік своїх та чужих вчинків та справ;
- витримка, самовладання та вміння приймати педагогічно та соціально доцільні рішення у гострих конфліктних ситуаціях;
- уміння керувати собою та стримувати свої негативні емоції;
- самокритичність у поєднанні з чуйністю; – уміння передбачати можливі наслідки своїх слів та вчинків, а також правильно оцінювати їх з метою ослаблення небажаних впливів на педагогічний процес;
- творче мислення, сміливість, рішучість у вирішенні моральних завдань.

Педагогічний такт передбачає не тільки витримку, але й зовнішні навички вираження почуттів – поглядом, мімікою, жестами, тобто складові зовнішню техніку спілкування.

Серед неетичних та нетактовних прийомів М. Остапчук наводить у приклад такі:

1. «Навмисне підтвердження своєї індивідуальності і незамінності, перевага над своїми колегами («Хто вам сказав таку дурість?»; «Я не буду з вами «сюсюкать» як інші вчителі»; «Чому ви цього до цих пор не знаєте?») .

2. Перевага предмета, що викладається, над другими («Це вам не урок фізичного виховання»; «Математика – це вам не язиком молоть»).

3. Загравання с учениками, завищення оцінок» [4, с. 147].

Викладач повинен завжди контролювати свою мову, не втрачати контролю над своїми емоціями, оскільки деякі слова можуть сильно і надовго поранити учнів. Особливо болючим є приниження, висловлене за всього класу.

Нетактовність, елементарна нездатність поводитися морально у

конкретних ситуаціях є частим явищем і пояснюється не лише неетичним соціальним вчителем та його неувагою до проблем педагогічної моралі. Практична реалізація морально-етичних норм пов’язана не з простим наслідуванням традиціям, а з морально-педагогічною творчістю, яка потребує самостійного рішення, швидкого аналізу вчинку, ситуації, обставин. Ці навички набуваються досвідом

Що стосується використання інтерактивних методів навчання в освітній практиці, то необхідно враховувати наступні дидактичні правила їх організації: «Правило перше. У роботу повинні бути залучені в ту чи іншу міру всі учасники. З цією метою корисно використовувати технології, що дозволяють включати всіх учасників у процес обговорення. Правило друге. Треба подбати про психологічну підготовку учасників. Йдеться про те, що не все, що прийшло на заняття, психологічно готові до безпосереднього включення в те або інші форми роботи. У цьому зв'язку корисні розминки, постійне заохочення для активної участі в роботі, надання можливості для самореалізації.

Правило третє. Навчаються в технології інтерактиву не повинно бути багато. Кількість учасників і якість навчання можуть виявитися в прямій залежності. Оптимальна кількість учасників − 25 осіб. Тільки при цьому умові можлива продуктивна робота в малих групах. Правило четверте. Підготовка приміщення для роботи. Поміщення повинно бути підготовлено з таким розрахунком, щоб учасникам було легко пересаджуватися для роботи у великих і малих групах. Для навчаються повинен бути створений фізичний комфорт. Правило п'яте. Чітке закріплення (фіксація) процедури і регламенту. Про це необхідно домовитися в самому початку і постаратися не порушувати його. Наприклад, усі учасники будуть проявляти терпимість до будь-якої точки зору, поважати право кожного на свободу слова, поважати його гідність. Правило шосте. Поставтеся з увагою до поділу учасників семінару на групу. Спочатку його краще побудувати на основі добровільності. Потім доречно скористатися принципом випадкового вибору». Таким чином, спостереження педагогічних умов ефективності процесу формування педагогічної такти, а також

використання практичних прийомів по застосуванню педагогічної такти дозволяє формувати педагогічну такту у майбутніх викладачів.

2.2. Організація дослідно-експериментального дослідження щодо формування педагогічного такту

У процесі експериментального дослідження ми провели констатуючий експеримент, що включав такі діагностичні методики: 1) визначення рівня педагогічного такту за допомогою тестування за М. Станкіним (Додаток А);

2) діагностика рівня саморефлексії за допомогою самодіагностики «Хто Я» за М. Куном, модифікація Т.В. Рум'янцевої (Додаток Б).

Познайомившись зі змістом освітньо-професійних програм підготовки майбутніх викладачів та проаналізувавши міжпредметні зв'язки дисциплін, що викладаються, можна зробити висновок, що формування педагогічного такту відбувається на всіх дисциплінах незалежно від циклу підготовки.

Низка дисциплін, таких як «Основи педагогічної майстерності у початковій освіті», «Загальна та вікова психологія», «Педагогічна психологія» постають основою для формування досліджуваного нами концепту. Але в процесі навчання на освітньому рівні «магістр» кількість освітніх компонентів, які сприяють формуванню педагогічного такту значно зростає. Доказ цього введення у навчальний процес таких освітніх компонентів, як «Філософія початкової освіти», «Педагогічна іміджелогія», «Інноваційні технології навчання освітніх галузей у початковій школі», «Менеджмент початкової освіти з основами ергодизайну», «сучасні технології естетотерапії у навчанні освітніх галузей початкової школи».

У нашому дослідженні ми спиралися на те, що першою та основною умовою ефективності процесу формування педагогічного такту є суб'єктивація процесу вивчення педагогічних дисциплін, яка характеризується «створенням умов, за яких студент перебуває в стані практичного перетворюючого

ставлення до тієї реальності, яку досліджує педагогічна теорія, практичної діяльності, яку удосконалює освітня практика». Така суб'єктивація націлює викладача на особистісно-орієнтований підхід до учнів, облік їх індивідуальних здібностей та стратегій вирішення поставлених завдань.

Як другий педагогічний умови ефективності процесу формування педагогічного такту ми висуваємо створення постійної інтерактивної середовища у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Природа інтерактивного навчання така, щоб вона повинна застосовуватися у всіх компонентах навчання і протягом усього навчального заняття, так і протягом усіх занять з навчальної дисципліни. Організація інтерактивної роботи учнів лише одному чи кількох заняттях мінімально продуктивна і реалізує весь потенціал інтерактивної діяльності учнів [10, с. 92].

Третьою педагогічною умовою ефективності процесу формування педагогічного такту є саморефлексія учнів у просторі психолого-педагогічної культури. Ця рефлексія є результатом навчання розуміння людини самої себе. Розуміння себе дає імпульс розвитку індивідуальності, особистісних якостей, збагачення духовного життя індивіда.

Як зазначає І. Казимирська, реальний прояв професійного такту викладача – це збереження та покращення психоемоційного та соціально-морального здоров'я учасників освітнього процесу [8, с. 217]. Психоемоційне здоров'я характеризується збалансованим станом уваги, мислення, пам'яті та здатністю до емоційної саморегуляції. Соціально-моральне здоров'я проявляється у ціннісних орієнтаціях особистості, мотивах поведінки, соціальної активності, вмінні поважати думку та працю інших. Перелічені складові здоров'я особистості були у фокусі нашої уваги під час проведення педагогічного експерименту.

Педагогічне дослідження передбачало ознайомлення зі змістом деяких навчальних компонентів, які є обов'язковими в освітній програмі.

В рамках навчальних дисциплін студентам пропонують різноманітні види навчання. У тому числі онлайн-вікторини, групова робота, розробка

синквейнов.

Особлива увага приділяється інтерактивним методам навчання. Завданнями використання таких методів є усвідомлення своїх емоцій, почуттів та станів у співвідношенні зі станами одногрупників; оволодіння здатністю бачити педагогічні явища та процеси очима інших.

В рамках низки навчальних дисциплін, студентам пропонуються ряд завдань, спрямованих на становлення стійкої системи відносин до себе, своїх здібностей та можливостей, а також спонукання до безперервного самовиховання та самоосвіти.

Наприклад, курс «Педагогічна іміджелогія» пропонує студентам виконати методику «Незакінчені пропозиції» або написати есе на тему «Моє педагогічне кредо», в якому би відображалися сенсожиттєві, універсальні, професійні та інші цінності особистості.

Перед створенням свого власного кредо, студентам пропонується ознайомитись із Кодексом Матері Терези. Особисте педагогічне кредо студенти озвучували та захищали на завершальному занятті педагогічного експерименту.

Для визначення рівня сформованості педагогічного такту студентам проводилось анкетування.

Анкетування – це отримання інформації через заповнення респондентом бланку з запитаннями. Анкетування проводилось за допомогою Google-форми додатка Google. Кожен з респондентів отримав та заповнив електронну форму та відіслав для подальшого аналізу. Його метою будо визначити рівень сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності студентів - майбутніх педагогів та готовності використовувати отримані компетентності в майбутній професії.

По-перше, нами було визначено рівні педагогічного такту у студентів. Його було визначено методом тестування. Анкета складалася з 24 запитань та запропонованих варіантів відповіді: затвердження «так» або заперечення «ні». Підрахунок показників анкети проводився шляхом підсумовування кількості позитивних та негативних відповідей певні питання тесту.

Залежно від одержаного балу визначався рівень педагогічного такту. Низький рівень характеризується нестійкістю розвитку такту. При середньому рівні важливих порушень такту немає, проте викладачеві необхідно виробити педагогічну підприємливість у реагуванні різні ситуації. За рівня такту вище середнього він стає стійким професійним умінням педагога. При цьому легко встановлюється діловий контакт із учнями, проте для досягнення психологічного контакту необхідно докласти зусиль. Високий рівень педагогічного такту характеризується станом, коли такт стає звичкою та невіддільною рисою характеру.

Методика визначення рівня саморефлексії за допомогою самодіагностики «Хто Я» за М. Куном у модифікації Т. Рум'янцевої передбачає протягом 12 хвилин написати якнайбільше відповідей на запитання «Хто я?». Кількість відповідей показує рівень рефлексії. Чим більше відповідей було дано за відведений час, тим рівень рефлексії був вищим. Людина з більш розвиненим рівнем рефлексії дає в середньому більше відповідей, ніж людина з менш розвиненим уявленням про себе (або «закритіша»). Також про рівень рефлексії говорить суб'єктивно оцінювана самою людиною легкість чи складність у формулюванні відповіді ключове питання тесту. Як правило, людина з більш розвиненим рівнем рефлексії швидше і легше знаходить відповіді щодо його власних індивідуальних особливостей. Людина ж, що не часто замислюється про себе і своє життя, відповідає на питання тесту насилу, записуючи кожну свою відповідь після деякого роздуму. Про низький рівень рефлексії можна говорити, коли за 12 хвилин людина може дати лише дві-три відповіді (при цьому важливо уточнити, що людина дійсно не знає, як можна ще відповісти на завдання, а не просто перестала записувати свої відповіді через свою скритність). Про досить високий рівень рефлексії свідчить 15 і більше різних відповіді питання «Хто Я?».

2.3. Результати дослідження щодо формування педагогічного такту у майбутніх педагогів

Педагогічне дослідження здійснювалось на базі психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету і охопило 35 студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», з яких 20 студентів – представники 2 курсу ОКР «Бакалавр» (1 група) та 15 – студенти 2 курсу ОКР «Магістр (2 група).

На першому етапі експерименту нами було використано методику визначення рівня педагогічного такту за допомогою тестування за М. Станкіним. Анкета складалася з 24 питань та запропонованих варіантів відповіді: затвердження «так» або заперечення «ні». Підрахунок показників анкети проводився шляхом підсумовування кількості позитивних та негативних відповідей певні питання тесту.

Залежно від одержаного балу визначався рівень педагогічного такту. Низький рівень характеризується нестійкістю розвитку такту. При середньому рівні важливих порушень такту немає, проте викладачеві необхідно виробити педагогічну підприємливість у реагуванні різні ситуації. При рівні розвитку педагогічного такту вище середнього він стає стійким професійним умінням педагога. При цьому легко встановлюється діловий контакт із учнями, проте для досягнення психологічного контакту необхідно докласти зусиль.

Високий рівень педагогічного такту характеризується станом, коли такт стає звичкою та невіддільною рисою характеру. Результати тестування 1 та 2 групи наведені на рисунку 2.1.

Аналіз вищезгаданих даних показав, що рівень сформованості педагогічного такту серед студентів освітнього рівня «магістр» значно вище ніж у студентів освітнього рівня «бакалавр». Низький рівень педагогічного такту серед студентів-магістрів практично не діагностується (0 осіб), хоча серед студентів-бакалаврів він достатньо високий (10 осіб). Відповідно до високого рівня сформованості педагогічної тактовності – можна констатувати, що серед

магістрів достатньо високий (10 осіб) і тільки 2 особи серед студентів-бакалаврів мають високий рівень сформованості педагогічного такту.

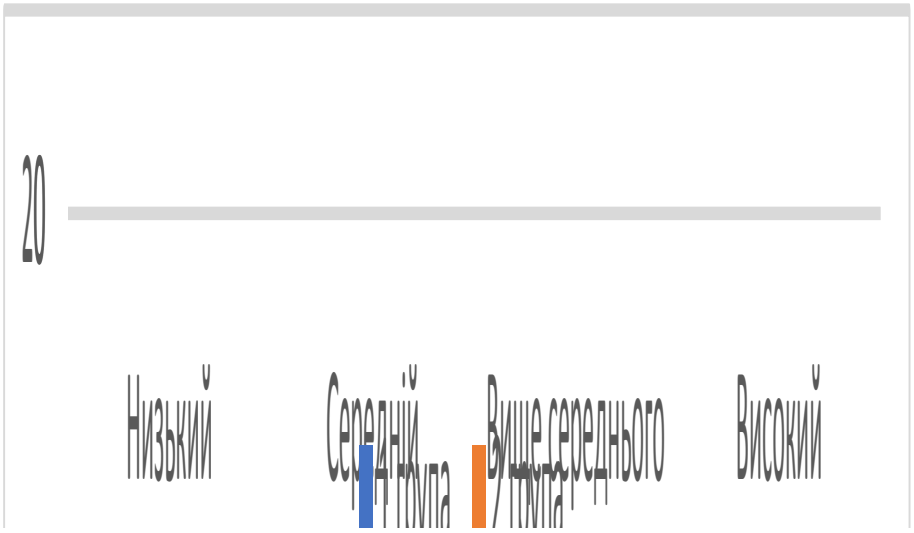

Рисунок 2.1. – Рівень сформованості педагогічного такту серед студентів 1 та 2 групи

Результати порівняння рівнів розвитку педагогічного такту для 1 та 2 груп наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Рівні сформованості педагогічного такту серед студентів 1 та 2 групи

Рівні	1 група		2 група	
	Осіб	%	Осіб	%
Високий	2	50	10	67
Вище середнього	4	20	3	20
Середній	4	20	2	13
Низький	10	10	0	0

На другому етапі експерименту було використано методику визначення рівня саморефлексії за допомогою самодіагностики «Хто Я» за М. Куном у модифікації Т. Рум'янцевої.

Студентам пропонувалося протягом 12 хвилин написати якнайбільше

відповідей на запитання «Хто я?». Кількість відповідей показувала рівень рефлексії. Чим більше відповідей було дано за відведений час, тим рівень рефлексії був вищим. Розподіл здійснювався на низький, середній та високий рівень рефлексії. Далі студентам пропонувалося у бланку відповідей підкреслити якості, які допоможуть їм бути успішними у їхній професійній діяльності.

Наведені вище дані вказують на те, що рівень саморефлексії серед студентів-магістрів значно вищий. Високий рівень у процесі навчання збільшився на 55%. Відповідно низький рівень саморефлексії знизився на 80%.

Результати діагностики рівня рефлексії в 1 та 2 груп наведено на рисунку 2.2. та в таблиці 2.2.

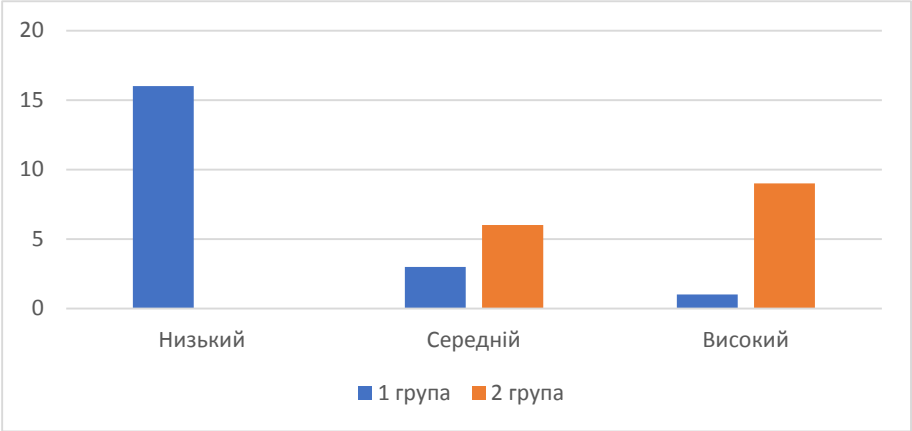

Рисунок 2.2. – Рівень сформованості рівня саморефлексії серед студентів 1 та 2 групи

Таблиця 2.2 – Рівні сформованості рівня саморефлексії серед студентів 1 та 2 групи

Рівні	1 група		2 група	
	Осіб	%	Осіб	%
Високий	1	5	9	60
Середній	3	15	6	40
Низький	16	80	0	0

Таким чином, за результатами дослідження можна зробити такі висновки: дотримання певних педагогічних умов ефективного формування педагогічного такту та впровадження в процес навчання студентів розробленого навчально-методичного забезпечення формування педагогічного такту сприяло підвищенню рівнів педагогічного такту та саморефлексії студентів.

ВИСНОВКИ

У сучасній освітній дійсності досить багато уваги приділяється психології та етики педагогічного спілкування. Нині ці проблеми як ніколи є актуальними. Проблема культури спілкування вважається однією з найгостріших як в освітньому середовищі, так і в сучасному суспільстві.

Проаналізовано генезу педагогічного такту як педагогічного явища. Встановлено, що вже в епоху Античності філософи висунули вимоги до особистих та професійних якостей педагога. Показано подальший розвиток цього поняття в Стародавньому Римі, Середньовіччі, епохи Відродження, період Нового часу. Поняття педагогічного такту, його сутності, структури, методів розвитку досліджувалися низкою вчених. Актуальними ці поняття постають і в теперішній час.

Встановлено, що педагогічний такт – це процес взаємодії педагога з учнями, а також компонент особистісної чарівності викладача, рівень його педагогічної компетентності та результат ціннісно-смислового самовизначення у сфері педагогічної діяльності. Педагогічний такт як педагогічна категорія має складну багатокомпонентну структуру. Важливими елементами цієї структури є повага до особистості вихованців, любов до них, педагогічна майстерність, практичні вміння та навички, професійно важливі якості особистості тощо.

Визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування педагогічного такту майбутніх викладачів. Показано, що педагогічними умовами ефективності процесу формування педагогічного такту є: суб'єктивація процесу вивчення педагогічних дисциплін, створення постійного інтерактивного середовища у процесі вивчення педагогічних дисциплін, а також саморефлексія учнів у просторі психолого-педагогічної культури.

Процес вивчення педагогічних дисциплін ефективний за стимулювання розвитку самосвідомості майбутніх викладачів. Самосвідомість є ядром навчально-дослідницької діяльності та має трикомпонентну структуру. У

проведеному педагогічному експерименті формування педагогічного такту в пізнавальній підструктурі робився акцент на усвідомленні студентами себе в просторі елітарної педагогічної культури. У емоційно-ціннісній підструктурі приділялося увагу розвитку самоповаги, інтересу до особистості, почуття власної гідності, взаємного ставлення друг до друга. Розвиток дієво-вольової підсистеми ініціювався постійною практикою переживання задоволеності чи незадоволеності собою як причиною успіхів чи невдач у навчально-дослідницькій діяльності.

Результати дослідження показали, що рівень сформованості педагогічного такту серед студентів освітнього рівня «магістр» значно вище ніж у студентів освітнього рівня «бакалавр». Низький рівень педагогічного такту серед студентів-магістрів практично не діагностується, хоча серед студентів-бакалаврів він достатньо високий. Відповідно до високого рівня сформованості педагогічної тактовності – можна констатувати, що серед магістрів достатньо високий і тільки 2 особи серед студентів-бакалаврів мають високий рівень сформованості педагогічного такту.

Крім того, дослідження показало, що рівень саморефлексії серед студентів-магістрів значно вищий. Високий рівень у процесі навчання збільшився на 55%. Відповідно низький рівень саморефлексії знизився на 80%. Це говорить про те, що в рамках навчання студенти отримують уявлення про змістовні характеристики ідентичності особистості. Саме це постає стійкою системою відносин до себе, своїх здібностей та можливостям, а також основою для відносин з іншими, їх системою цінностей та установками.

У дослідженні показано, що педагогічними умовами ефективності процесу формування педагогічного такту є: 1) суб’єктивація процесу вивчення педагогічних дисциплін; 2) створення постійного інтерактивного середовища у процесі вивчення педагогічних дисциплін; 3) саморефлексія студентів у просторі психолого-педагогічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова А. П., Кухарєв Н. В. Про етику педагогічного спілкування. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2006. №1. С. 104-105.

2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.

3. Балсун С. Вчительські манери: сутність та вимоги до них. *Рідна школа*. 2002. № 8. С. 64-65.

4. Барановська Л. В. Дидактичний аспект професійного вербального спілкування. *Педагогіка і психологія професійної освіти* : *наук.-метод. журнал*. 2000. № 1. С. 140-145.

5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМНЕ, 1998. 204 с.

6. Бєсєдіна Л. М., Сторубльов О. І. Педагогічна майстерність, активні методи навчання та методична робота в навчальних закладах. Київ : Логос, 2009. 203 с.

7. Білоус І. Професійна етика вчителя. *Завуч*. 2017. № 5. С. 8-15.

8. Васянович Г. Педагогічна етика. Львів : Норма, 2005. 343 с.

9. Головська І. Г., Ушакова Т. Ю. Психологічні умови розвитку педагогічного спілкування. *Наука і освіта*. 2013. № 7. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7070/1/Golovs%E2%80%99ka%2C%20Ushakova.pdf.

10. Гузій Н. В. Основи педагогічного професіоналізму. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. 155 с.

11. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.

12. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя. *Вища освіта України*. 2011. № 27. С. 210-223.

13. Колісник Л. Педагогічний такт – основа формування педагогічної

майстерності студента вищої школи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2010. Вип. 35. С. 90-95. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/35/visnuk_15.pdf.

14. Комінарець Т. В. Здатність до педагогічної діяльності як один із компонентів фахової майстерності вчителя (за творами К. Д. Ушинського та В. О. Сухомлинського). *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 445-448. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12/108.pdf.

15. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «Педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С.43–63.

16. Люріна Т. І. Підготовка вчителя у контексті сучасних вимог до розвитку особистості. Наукові праці. *Педагогіка, психологія і соціологія*. 2010. Вип. 8. С. 101-105.

17. Макаренко А. С. Методика шкільного виховання. Педагогіка : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ : Знання-Прес, 2003. С. 382-384.

18. Малнацька О., Мирончук Н. Педагогічна майстерність викладача ВНЗ. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном*. 2014. Вип. 2. С. 61-64.

19. Марисик М. М. Формування культурознавчої компетенції майбутнього вчителя словесника. Київ : Наукова думка, 2008. 148 с.

20. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Київ : НПУ, 2003. 267 с.

21. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / Е. І. Федорчук, Т. І. Конькова, В. В. Федорчук, В. О. Заремба. Кам'янець-Подільський : АБЕТКА, 2006. 136 с.

22. Педагогічна майстерність : підручник / І.А. Зязюн та ін. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.

23. Панібратська А.В. Зміст поняття «Педагогічні умови». URL: https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/89-suchasni-tekhnolohiyi-rozvytku-profesiynoyi-maysternosti-maybutnikh-uchyteliv-25-zhovtnia-

2018-r/173-zmist-ponyattya-pedagogichni-umovi

24. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: Навчальний посібник / упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базидевич, Т.Г. Дмитренко та ін. Київ : Вища школа, 2006. 606 с.

25. Пінчук Т. Д. Особиста культура вихователя як основна умова ефективності освітньо-виховного процесу. *Позакласний час*. 2002. № 1-2. С.43-51.

26. Пінчук Т.Д. Педагогіка у Ніжинській вищій школі. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М.Гоголя, 2002. С. 3-12.

27. Савенкова Л. О. Психологія спілкування: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2015. 309 с.

28. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : Київ : Радянська школа, 1988. 284 с.

29. Тевлін В. Резерви підвищення професійної майстерності вчителів. *Завуч*. 2004. № 11. С. 3-6.

30. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури студентів як шлях до підготовки спеціалістів. *Теоретичні питання освіти та виховання*: зб. наук. праць. Київ : КДЛУ, 2000. Вип. 10. С.141-144.

31. Федорова, Л. Г. Педагогічний такт – основа професійної підготовки вчителя початкової школи. *Educational Dimension*, 2016, С. 371-375.

32. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

33. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ : Знання, 2000. 653 с.

34. Хоружа Л. Л. Етична компетентність вчителя, як основа реалізації гуманістичної освіти. *Шлях освіти*. 2003. № 3. С. 27-33.

35. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест «Чи сформований у Вас педагогічний такт?» (М. Станкін)

Для виявлення рівня педагогічного такту дайте відповідь на запитання анкети твердженням «так» або запереченням «ні».

1. Чи чутливі ви до прикростей, образ?

2. Чи швидко ви забуваєте про заподіяну комусь образі?

3. Чи залежить ваш настрій від зовнішніх причин?

4. Чи схильні ви іноді до душевних поривів, внутрішнього занепокоєння?

5. Чи відстоюєте ви енергійно свої інтереси, коли стосовно вас виявили несправедливість?

6. Чи відстоюєте ви інтереси несправедливо скривджених школярів?

7. Чи легко ви впадаєте в гнів?

8. Чи заступаєтеся ви за сторонніх людей, стосовно яких допущено несправедливість?

9. Чи товариська людина?

10. Чи можете ви сказати, що навіть при невдачі не втрачаєте почуття гумору?

11.Чи намагаєтесь ви помиритися з тим, кого образили?

12.Чи приймете ви перші кроки до примирення?

13.Чи можете ви, якщо на когось сердитесь, дати волю рукам?

14.Чи може трагічний фільм так схвилювати вас, що на очах виступлять сльози?

15. Чи легко ви пристосовуєтеся до нових умов?

16.Чи зможете ви звернутися до людини, яку недолюблюєте, настільки дружньо, що вона не запідозрить про ваше справжнє ставлення до неї?

17.Чи дуже ви переживаєте через чиюсь несправедливість?

18.Чи ставитеся ви до майбутнього песимістично?

19.Чи вдається при спілкуванні з людьми створювати певний настрій?

20.Чи довго ви зберігаєте почуття гніву, досади?

21.Чи переживаєте ви довгий час прикрощі інших людей?

22. Чи можна сказати, що ви ставитеся до людей швидше насторожено, недовірливо, ніж довірливо?

23. Чи вдається вам відволіктися від гнітючих проблем, щоб не думати про них постійно?

24. Чи робите ви раптові, імпульсивні вчинки? Ключ к тесту

Підрахуйте кількість позитивних відповідей на запитання 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23 та кількість негативних відповідей на питання 3, 5, 7, 13 18, 20, 22, 24.

Підсумовуйте ці два показники. До 12 балів. Низький рівень педагогічного такту, у якому він є нестійким. 13-16 балів. Середній рівень педагогічного такту, коли важливих порушень такту немає. При цьому викладачеві необхідно виробити педагогічну підприємливість у реагуванні на різні ситуації. 17-20 балів. Рівень педагогічного такту вищий за середній, при якому він стає стійким професійним умінням педагога. Легко встановлюється діловий контакт із учнями, проте задля досягнення психологічного контакту необхідно докласти зусиль. 21-24 бали. Високий рівень педагогічного такту. Такт стає звичкою та невіддільною рисою характеру.

Додаток Б

Самодіагностика «Хто я?» (М. Кун, модифікація Т. Рум'янцевої)

Протягом 12 хвилин Вам потрібно написати якнайбільше відповідей на запитання «Хто я?». Кожну нову відповідь починайте з нового рядка. Ви можете відповідати так, як Вам хочеться, фіксувати всі відповіді, які приходять до Вас голову, оскільки завдання не має правильних або неправильних відповідей. Тепер оцініть кожну характеристику: Знак «+» ставиться, якщо Вам дана характеристика подобається; Знак «-» ставиться, якщо Вам дана характеристика не подобається. Потім оцініть кожну свою якість як позитивну (+), негативну (-), неоднозначну (±), або поставте знак того, що ви вагаєтесь в оцінці (?).

Бланк відповідей

№ п/п	Хто Я?	+/-

Аналіз та інтерпретація результатів дослідження Кількість відповідей показує рівень Вашої рефлексії. Чим більше відповідей дано за відведений час, тим рівень рефлексії вищий. Низький рівень рефлексії – 0-4 відповіді, середній рівень – 5-14, високий рівень – більше 15 відповіді питання «Хто Я?». Наголосіть на бланку відповідей якості, які допоможуть бути успішними у Вашій майбутній професійній діяльності.